

bazı iş adamlarının, belli bir büyüme trendini yakaladığı zaman, bu durumu sürdürülebilir kılmak veya daha da büyüme hırsı ile hassasiyetlerinden uzaklaştıkları görülmektedir. Piyasa şartlarının onları bu tür davranmaya mecbur bıraktığı düşüncesi ile hareket eden bu işadamları, “piyasa böyle, ne yapalım”, “rakiplerim yapıyor, ben bunun dışında kalırsan yok olurum”, “işin kuralı bu, başka çare yok” gibi telkin ve söylemlerle, değerleri ile çelişebilen uygulamalarını kendi özellerinde meşrulaştırabilmektedir. Bu aşamada piyasa şartları “değer” olarak görülmekte, iş adamları belki para kazanmakta ama değerlerini yitirmektedirler. Böylesi bir durumda, değerler aşınmakta yahut anlam değiştirmeye başlamaktadır. Bu süreç amaçlar ile araçların yer değiştirmesini ve her ne olursa olsun para kazanmanın temel amaç haline geldiği bir sonucu beraberinde getirmektedir. Artık onlar “erdemli iş adamı” değil, “piyasa adamı” olmuştur. Ülkemiz girişimcilerinin içinde bulunduğu bu durumun temel kaynağının ne olduğunu, Türkdoğan şu şekilde açıklamaktadır:

“Toplumumuzun geleneksel, “fert-toplum dengesi’nin Cumhuriyet döneminde seküler kültür kodlarına dönmesiyle kalkınmanın manevi yapısı bozulmuştur. Cumhuriyetin milli tüccar tipi seküler ahlak kurallarıyla donatılmıştır. İslami ahlaktan uzaklaştıran bu sebepten dolayı, Türk kültür geleneğini teşkil eden “gözlemci” ve “dayanışmacı” yönetim ideolojisi, kısa bir süre için de kişisel çıkarlara yönelik, “her şeyi kitabına uyduran” bir ideolojiye dönüşebilmiştir.”⁷³

Ortaklıkların bozulmasına ve işletmelerin parçalanmasına, hatta faaliyetlerini durdurmaya götüren nedenler çok çeşitlidir. Bu nedenlerin bir kısmı işletme kaynaklı (kurumsallaşma konusundaki eksiklik, bilgiye ulaşmadaki ve bunu değerlendirmedeki yetersizlik, kendilerine sunulan imkanlardan faydalanmada zafiyet, yanlış karar ve uygulamalar, sermaye yetersizliği, nitelikli işgücü ve yönetici eksikliği, değerlerden uzaklaşma vb.), dış kaynaklı (küreselleşme, makro ekonomik gelişmeler, sektörel faktörler, tedarikçiler, rakipler, müşteriler, finansal kurumlar vs.) gelişmelerden olabilmektedir. KOBİ ölçeğindeki aile işletmelerde buna bir de ailesel faktörleri eklemek gerekmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre ülkemizin bilinen 20 aile şirketine ilişkin veriler de bu sonuçları doğrular niteliktedir. Bu araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin %43’ü kardeşler arası çatışma, %19’u aile içi çatışma, yine %19’u miras kavgası, %14’ü, kardeş – yeğen - kuzen kavgası ve %4’ü aileler arası kavga nedeniyle dağılmakta ve yok olmaktadır.⁷⁴ Bu tür bir sonucun çeşitli nedenleri olmakla birlikte, araştırmanın sonuçları önemli ip uçları vermektedir. Bu araştırmaya göre, Türkiye’de aile işletmelerinin en önemli yok olma sebebinin

73 Orhan Türkdoğan, “Girişimcinin Ahlaklısını Yetiştirmeliyiz”, Ropörtaaj: Şükrullah Dolu, Çerçeve Dergisi (MÜSİAD), Yıl 13, Sayı 35, Mart 2005, s.17.

74 Alacaklıoğlu, Haluk; “Köklü Şirket Olabilme=Kurumsal Şirket”, s.3-4, Çevrimiçi: http://www.family-advisor.com/files/download/Koklu_Sirket_Olabilme.pdf. (Erişim. 17.07.2008.)

aile içi çatışma ve kavgalardan kaynaklandığı görülmektedir. Ortakların hayata dair görüşleri ve birlikte yaşamaya ait algı ve kabulleri, doğrular ve yanlışlar açısından tercihleri eğer ortak ahlaki değer ve yükümlülüklerle dayanmıyorsa, farklılıklardan dolayı çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁷⁵ Değerlere bağlılıkta zayıflıklar baş gösterdiği takdirde, ortaklar birbirlerinin tutum ve davranışlarını belirli bir önyargıyla değerlendirmeye başlamaktadır. Artık tüm kararlar ve uygulamalar, bu ön yargılı bakışla izlenir ve devamlı eleştirilir.

Ortaklar arasında karşılıklı bir gövde gösterisine, güç mücadelesine dönüşen bu durumun sonucunda bütünüyle kazanan bir taraf ise asla var olmayacaktır. Çünkü kaybolan sinerjinin yanında bölünen ve zayıflayan beşeri, fiziksel ve kavramsal kaynakların daha az rekabet edebilir bir hale gelmesi de söz konusudur. Parçanın bütünden daha etkin ve tesirli olması çoğu defa mümkün değildir. Bu durum artık, ortaklık açısından sonun başlangıcıdır. “Doğrusu, ortakların çoğu birbirinin haklarına tecavüz ederler. Ancak iman eden ve iyi işler yapanlar bunların dışındadır. Bunların sayısı ne azdır”⁷⁶ ayetinin mealinde olduğu gibi, ülkemiz işletmelerinde de ortakların değerler ve amaç çerçevesinde hareket ederek ve birbirlerinin haklarını gözetmek suretiyle birlikteliklerini devam ettirebilenlerin sayısı oldukça azdır. Bu tür çatışmaların ortaya çıkmasını engelleyecek tedbirler alınmadığı takdirde, dağılma ve batış kaçınılmaz olacaktır.

Bugün yaşanan sıkıntılar, ortaklararası çatışma ve anlaşmazlıkların yüzlerce yıldır kabul gören “değerler”in iş hayatında yansıtılmamasından kaynaklanmaktadır. Halbuki işletmeler yaşayan organizasyonlardır ve temel amaçlarından birisi de, devamlılıklarını sağlayarak sonraki kuşaklara devretmektir. Dolayısıyla, önemli olan ortaklar arasında herhangi bir anlaşmazlık ve çatışmalar değil, bu anlaşmazlık ve çatışmaların nasıl giderileceğidir.⁷⁷

O halde yapılması gereken nedir?

6. DEĞERLER İŞİĞİNDA SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR ORTAKLIĞIN TESİSİ İÇİN YOL HARİTASI

Güçlerin birleştirilmesiyle bir ortaklığa ulaşmak, başlangıçtaki heyecanların da etkisiyle en hızlı yol alınabilecek aşamadır. Ancak, asıl önemlisi, iktisadi bir ortaklık kurulduktan sonra, nasıl devam ettirilebileceğidir.⁷⁸ Ortaklıkların sürdürülebilirliği, işletmelerin ortaklık

75 Genç, a.g.e., s.82.

76 Sad Suresi, 24

77 Genç, a.g.e., s.63.

78 Ibid., s.25.

değerleri ışığında geliştirecekleri prensipler ve bu prensipler çerçevesinde kurumsal bir yapının oluşturulmasıyla yakından ilgilidir. Böyle bir yapı oluşturulurken, ortaklık öncesi, kuruluş aşaması, faaliyet dönemi ve ortaklığın sona erdirilmesine ilişkin prensiplerin ortaya konması, sürdürülebilir bir ortaklığın tesis edilmesi için kritik önemdedir. Aşağıda, işletmelere rehber olabilecek ve kendilerine özgü bir yapı oluştururken faydalanabilecekleri bazı temel prensiplere yer verilmiştir.

6.1. Ortaklık girişimi aşamasında;

6.1.1. Ortaklar dengeli güçte, benzeri beklenti ve amaçlar ile iş hayatına ilişkin benzeri ahlaki değerlere sahip olmalıdır. Ortakların farklı siyasi partilere mensup olması veya farklı ideolojileri benimsemiş olmaları, birlikte iş yapmalarına mani değildir; ancak iş hayatına yönelik görüşleri benzer olmalı, ortak değerler üzerinde mutabakat sağlamaları gereklidir. Bu durum, ortaklığın istikbali için benzer beklentilerin oluşması ve ortak hedefe odaklanmayı beraberinde getirecektir.

6.1.2. Ortaklıklar kurulurken veya kurulu şirketlere ortaklar alınırken, şirketin veya yatırımın potansiyeli iyi analiz edilmeli, mutlaka uzman kişilerce fizibilitesi yapılmalıdır.

6.1.3. Profesyonel yönetim anlayışı ve kurumsal bir yapının tesisi ortaklar açısından olmazsa olmaz temel şart olarak kabul edilmelidir.

6.2. Ortaklığın kuruluş aşamasında;

6.2.1. Şirketlerin kuruluşu ve çalışma esasları; sermaye payları, sermayenin kullanımı, kar payı ve dağıtımı, yönetim yapısı, ortakların karar alma yönetimi karşılıklı rıza ve anlaşmaya dayalı olarak ana sözleşme ile önceden belirlenmelidir.⁷⁹

6.2.2. İşletmenin vizyon ve misyonu tüm ortaklarla istişare edilerek belirlenmeli ve yazılı hale getirilmelidir.

6.2.3. Kurumsal yapı oluşturulmalıdır. Ancak statik bir yapıdan ziyade, iç ve dış çevrede yaşanan değişim ve gelişmelerin takip edilerek gerekli güncelleme ve revizyonların yapılmasını sağlayan dinamik bir yapının kurulmasına önem verilmelidir. Bu çerçevede;

⁷⁹ Ömer Dinçer, Mustafa Özel, "Şirket ve Yönetimi", 1.Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, *Kongre Kitabı*, Editör: Mehmet Bayyigit, KOMBAD Yayınları, Konya, Şubat 1997, s.1025.

- a) Amaçlara uygun bir örgüt yapısı / organizasyon şeması oluşturulmalı,
- b) Yönetim Kurulu oluşturulmalıdır. Bu çerçevede yönetim kurulunun;
 - » görev ve sorumluluk alanı,
 - » kimlerden oluşacağı,
 - » karar alma yöntemi,
 - » üyelerinin görev süresi,
 - » toplantılarına dışarıdan katılacak üye olup olmayacağı ve bunlar için "huzur hakkı" verilip verilmeyeceği gibi hususlar tanımlanmalı,
- c) Çalışma prensiplerine ilişkin aşağıdaki hususları da kapsayan iç yönetmelik(ler) hazırlanmalıdır. Bu çerçevede;
 - » iş ve görev tanımları,
 - » yetki ve sorumluluklar,
 - » iş etüt ve analizlerine dayalı iş değerlendirme ve performans değerlendirme sistemleri,
 - » kariyer planları,
 - » ücretlendirme,
 - » eğitim ve geliştirme programları vb. konulara ilişkin politikalar belirlenmeli,
- d) Sürekli ve çok yönlü bir iletişim için gerekli düzenlemeler yapılmalı,
- e) Etkin raporlama sistemi kurulmalı,
- f) İşi yavaşlatmayan ve standartlardan sapmaları gecikmeden gösteren bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.⁸⁰

6.2.4. Ortaklar, iş ile ilişkilerine dair aşağıdaki hususlarla ilgili prensiplerde uzlaşma sağlanmalı ve yazılı hale getirilmelidir. Bu çerçevede;

- a) İşletme liderliğini kimin üstleneceği ve hangi esaslara göre belirleneceği,
 - » Liderde bulunması gereken nitelikler neler olmalıdır?
 - » Lider kim ya da kimler tarafından, hangi usülle seçilecektir?
 - » Liderlik değişimi ne zaman, hangi şartlarda ve ne şekilde olacaktır?
 - » Liderin vefatı veya iş göremez duruma düşmesi halinde yerini kimin alacaktır? gibi soruların cevapları aranmalıdır.
- b) Ortaklığın ve ortaklığa ait varlıkların özel amaçlarla (bedelsiz

80 Alayoğlu, a.g.e., s.115 - 139.

yapılabilecek işler, indirimler, bağışlar, kefalet) kullanımının ne şekilde olacağı,

- c) Ortakların şirketten borç alma veya verme esasları,
- d) Ortaklar kurulunun toplantı periyodu ve hangi gündemlerle toplanacağı,
- e) Ortakların başka bir işte çalışıp çalışmayacağı, başka şirketlere sahip olup olmayacağı net bir şekilde belirlenmeli,
- f) İşletmeye dışarıdan ortak alınıp alınmayacağı, alınması halinde şartları,
- g) İşletme kâr ve zararının ortaklara ne şekilde yansıtılacağı,
- h) İş kazaları ve benzeri durumlarda (hırsızlık, yangın, doğal afetlerdeki durumlar) oluşabilecek zararların ne şekilde paylaşılacağı,
- i) Hisse alım-satım gerekliliğini ortaya çıkarabilecek durumların neler olabileceği,
- j) Ortaklar arasında hisse devirlerinin veya hisse satışlarının nasıl, nasıl hangi şartlarda yapılacağı,
- k) Alım-satım gerekliliğini ortaya çıkarabilecek durumların neler olabileceği,
- l) Yapılacak hayır işlerinin ve sosyal sorumluluk çalışmalarının niteliği ve kapsamının ne olacağının belirlenmesi,
- m) İşletmede aktif olarak çalışan;
 - ortakların karşılıklı hakları, yetkileri ve gelirlerinin ne olacağı,
 - ortakların çalışma saatleri ve izinleri, ücret ve primlerin tespiti ve dağıtımının nasıl yapılacağı belirlenmelidir.⁸¹

6.2.5. Ortakların ailelerinin ve akrabalarının şirketle ilişki esas ve usullerinin ne şekilde olacağı belirlenmelidir. Bu çerçevede;

- a) Aile üyelerinin şirkette istihdam edilip edilmeyeceği, edilecekse hangi prosedüre tabi olacakları,
- b) Aile fertlerinin ücret ve yan menfaatlerinde hangi kriterlerin esas alınacağı,
- c) Evlenme, boşanma, çocuk sahibi olma, ölüm gibi durumlarda

⁸¹ Ahmet Yaşar, *Ortaklıklar: Küçük Birikimlerin Kar Getiren Çok Ortaklı Müesseselere Dönüştürülmesi*, İGİAD Yayınları, İstanbul, 2004, s.22; Aayoğlu, a.g.e., s.115- 139.

çıkması muhtelif sorunların ne şekilde ele alınacağı,

d) Aile fertlerinin işletme gelirlerinden faydalanma şekilleri,

e) Ailelerin işletmeden beklentileri en uygun şekilde karşılanması için gerekli tedbirlerin tanımlanmalıdır.⁸²

6.3. Ortaklığın yürütülmesinde;

6.3.1. Her şeyden önce ortaklar birbirlerine karşı samimi, açık olmalı ve daha da önemlisi birbirlerine güvenmeli, olayların değerlendirilmesi ve ilişkilerde her zaman hoşgörü ve empati hakim olmalıdır. Bu çerçevede,

a) Tereddüt halinde bile prensip olarak ortaklar birbirlerine güvenmeli, aksi kesinleşene kadar birbirlerini suçlamamalı,

b) Herhangi bir sorun yaşadığında en azından başkalarının gösterdiği kadar birbirlerine tolerans göstermeli,

c) Tek başına bir karar almış olsa da ortağına saygı göstermeli, yabancıların ve çalışanların önünde kesinlikle tartışılmamalı,

d) İş dışındaki etkenlerin işi etkilemesine izin verilmemeli,

e) Kişisel özellikler ve varsa kusurlar kırımdan konuşulmalı, ortaklar oldukları gibi kabul edilmeli,⁸³

f) Hiçbir ortak, diğerlerinin aleyhine olabilecek bir davranışta bulunmama,⁸⁴

g) Tartışmalı konularda birbirlerine hoşgörü ile yaklaşmalı, sorunun çözümü yönünde kolaylık göstermeli ve gerektiğinde fedakârlık yapmalıdır.

6.3.2. Stratejik planlar hazırlanmalı ve bu planlar doğrultusunda, şirket amaç ve hedefleri açık bir şekilde belirlenmelidir. Zira, stratejik planlar ortaklar için bir kılavuz niteliğindedir.

6.3.3. Yazılı belgelendirme sistemi kurulmalıdır. Şirkette, kimin hangi işi yapacağı, kimin kimden emir alacağı, kimin neyden ne kadar sorumlu olduğu açık bir şekilde belirlenmeli, yazılı dokümanlar hazırlanmalı, el kitapçıkları oluşturulmalı, yapılan işlerde kayıtlar her an denetime girilecek gibi tutulmalı, işler açık ve şeffaf yürütülmelidir.

82 Yaşar, a.g.e., s.22 - 23.

83 , "Ortak İş Yapmak", Çevrimiçi: <http://www.franchise.com.tr/ortak-is-yapmak.html>.

84 Şekerci, a.g.m., s. 99.

6.3.4. Belli bir büyüklüğe erişildiğinde, mevzuata ilişkin şartlar da sağlanmışsa, şirket halka açılarak, dış ve içi denetime müsait bir yapıya kavuşturulmalıdır. Böyle bir yapı tüm hissedarlar üzerinde büyük bir güven telkin edecektir.⁸⁵

6.3.5. Ortaklar şirketin sahibi değil, hissedarı olduklarını akıldan çıkarmamalıdır. Bu sebeple yönetim demokratik bir yapı içinde olmalı, belirli bir zümrenin ya da ailenin egemenliğinde olmamalıdır.

6.3.6. Oluşturulan ortaklığın faaliyetlerinin nasıl ve ne şekilde denetime tabi tutulacağı çok net olarak belirlenmelidir.

6.4. Ortaklığın sona ermesinde;

Ortaklıkların makus talihini şekillendiren ve çıkmaza götüren sorunların kaynağında; Türk insanının kültürel ve sosyolojik olarak ortaklık felsefesini içselleştirememesine bağlı olarak, ortakların işletmeyi kurumsallaştırma konusunda zamanında harekete geçmemesi, örgütlenme ve profesyonelleşme konularındaki yetersizlik ve değerlerden uzaklaşma ortaklıkların sona ermesinde temel etkenlerin başında gelmektedir. Bu sebeple;

- a) Yapılan anlaşmayı süresinden önce bitiren ortağa uygulanacak cezai müeyyidenin ne olacağı,
- b) Şirketten ayrılmak isteyen ortağın ayrılma usul ve esasları,
- c) Alıcıların kimler olabileceği, hisse değerinin ne şekilde tespit edileceği ve ödeme şartları,
- d) Ayrılık halinde sabit yatırımlardan hangilerinin bedel sayılıp sayılmayacağı,
- e) Şirketin isim hakkının kim tarafından ve ne şekilde kullanılacağı gibi ortaklığın sonunda tartışma oluşturulacak konuların detayları belirlenmelidir.⁸⁶

Bu prensipler kalıcı bir ortaklığın tesisi ve mevcut ortaklıkların devamlılığının sağlanmasına yönelik genel önerilerdir. Her işletme büyüklük, ortaklık yapısı, orta sayısı, değerler ve benzeri faktörleri dikkate alarak kendilerine özgü prensipleri belirlemelidirler. Bununla birlikte, bu prensiplerin ancak bir çeşit "anayasa" haline getirildiğinde, işletmelerin sürdürülebilirliği için sağlam bir yapı ortaya konulmuş olacağı gözardı edilmemelidir.

85 Mahmut Özdevecioğlu, "Ortaklık Kültürü", *Zaman Gazetesi*, 26.03.2001.

86 Yaşar, a.g.e., s.23; Alayoğlu, a.g.e., s.115- 139.

7. SONUÇ

Yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Bugünün rekabet ortamında ve buna bağlı olarak gelişen kurumsal yönetim büyük bir değişim geçirmektedir. İş dünyasında değerlerin, kurumların felsefelerinde yer alması, sağlıklı bir iktisadi yapının oluşması için önem kazanmaktadır.

Bu da kendiliğinden manevi değerlerin keşfedilmesine neden olmaktadır.

2. Türkiye’de de işletmelerimizin, küreselleşmeden etkilenen değil, bizatihi küreselleşme sürecini etkileyen ve bu sürecin ortaya koyduğu avantajlardan yararlanan olabilmeleri için, sahip olduğumuz değerler çerçevesinde ortaklık kurarak, sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlamaları gerekir.

3. İşletmelerin büyüyüp gelişebilmesi ortaklar arasındaki karşılıklı güven ile doğrudan ilintilidir. Ortaklar arasındaki uyum ve bağlılığı besleyen güven, istikrar ve devamlılığı sağlayacaktır. Bu da beraberinde büyümeyi getirecektir. Ancak güven, soyut algılamalar üzerine tesis edilmemeli, ilkeleri ve değerleri belirlenmiş somut projelere dayandırılmalıdır.

4. Uluslararası ortaklıklarda farklı kültürlerden, farklı din ve dillerden firmalar ortaklık kurmaktadır. Bunun için çağdaş olgularda, değerleri, kültürü ve ilkeleri bulup bu değerler bütününe çağdaş elbiseleri giydirmemiz gereklidir. Bu meyanda “ortakların değerleri”nin “ortaklık değerleri” haline getirilmesi, bu değerlerin kurumsallaştırılması sağlanarak işletme kültürünün de bu değerler üzerine inşa edilmesi şarttır.

5. Mevcut ortakların bu değerleri benimsemesi ve yaşatması yeterli değildir; işletmenin devamlılığının sağlanabilmesi için, gelecekte ortaklığı sürdürmek durumunda kalacak yeni nesillere de aktarmaları gerekir. Çünkü ailelerin çocuklarına miras bıraktıkları maddi kıymetler, eğer onlara bu kıymetleri gerektiği gibi muhafaza edebilecekleri ölçülerini öğreten değerler de miras olarak bırakılmamışsa, kısa sürede ve hesapsızca tüketilirler. Böylesi bir hazin sona engel olabilmek için, ailelerin çocuklarına tüketim kültüründen ziyade üretim kültürü

KAYNAKÇA

Abdülnaki, Muhammed Fuâd (Tertib eden), *Muttefekûn Aleyh Hadisler*, (Çeviri, Düzenleme ve Notlar: Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Yayınları (Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı) İstanbul, 2005.

Alacaklıoğlu, Haluk; "Köklü Şirket Olabilme=Kurumsal Şirket", s.18.Çevrimiçi: http://www.family-advisor.com/files/download/Koklu_Sirket_Olabilme.pdf. (Erişim. 17.07.2008.)

Alayoğlu, Nihat; *Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma*, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2003.

Alpugan, O.; Demir, M.H.; Oktav, M. ve Üner, N.; *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*, 2.Baskı, Beta Yayınları, İzmir, 1990.

Arat, Melih; *Yönetimin Yazılı Olmayan Kuralları*, Mavi Kitaplar, 1998, İstanbul.

Basım, Nejat; Cem Harun Meydan, Harun Şeşen, "Aile Şirketlerinde Şeffaflık: Kıdemli İşletmeler Üzerine Bir İnceleme", *İstanbul Kültür Üniversitesi III. Aile İşletmeleri Kongresi - Kongre Kitabı*, 2008, İstanbul.

Buladı, Kerim ; *Başarılı ve Güvenilir İş Adamının Yol Haritası*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2006.

Canan, İbrahim ; *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Cilt 17, Akçağ Yayınları (Zaman Gazetesi Armağanıdır), 1993.

Cora, İhsan; "Örgüt Kültürünün Temel Öğeleri ve Ahilik Kültürü", *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız*, MÜSİAD Ekonomi Kitaplığı:2, İstanbul, 2006.

Dal, Seniha; "Türk Ticaret Kanunu(TTK) Tasarısı Işığında Aile Şirketlerinde Kurumsal Yönetim", *İstanbul Kültür Üniversitesi III. Aile İşletmeleri Kongresi - Kongre Kitabı*, İstanbul, 2008.

Dedeoğlu, Abdülkadir ; *Osmanlılar Albümü*, Cilt 1, Akit Gazetesi Yayını, İstanbul 1999.

Deloitte, "Nedir Bu Kurumsal Yönetim", Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği ve Deloitte Ortak Yayını, 2007, s.16, <http://www.tkyd.org/files/downloads/nedirbukurumsalyonetim.pdf>. (Erişim.17.07.2008.)

Dinçer, Ömer ; *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1998

Dinçer, Ömer ; Mustafa Özel, Şirket ve Yönetimi, *1.Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi-Kongre Kitabı*, Editör: Mehmet Bayyığıt, KOMBAD Yayınları, Konya, Şubat 1997, 183-200.

Döndüren, Hamdi; *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998.

Ekin, Nusret; *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*, İTO Yayınları, İstanbul 1996.

Ekinci, Mehmet Behzat; "KOBİ Girişimciliği ve Örgütlenmesi", *Çerçeve Dergisi (MÜSİAD)*, Yıl 13, Sayı 35, Mart 2005, s.55-60.

Esen, Adem; *Mevlana Celaleddin Rûmî'nin İktisat Anlayışı*, Rûmî Yayınları, Konya, 2007.

Esed, Muhammed; *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)*, 3 Cilt, (Çec. Cahiy Kaytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, Eylül 1999.

Genç, Nurullah; *Ortaklık Kültürü*, MÜSİAD Yayınları, 2007.

Gürdoğan, Nazif; "Serveti sermayeye dönüştürmek", *Yeni Şafak*, 27 Nisan 2005.

Gürdoğan, Nazif; "Teraziye Doğru Tartmak", *Yeni Şafak*, 5 Ekim 2008.

Haliloğlu, Emre; "KOBİLER İçin Birleşme Zamanı", *İşletme Platformu*, Temmuz 2008, s.16-21.

İraz, Rifat; "Küresel Rekabet Ortamında Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Ulusal Sosyo-Ekonomik Sisteme Katkıları Açısından Değerlendirilmesi", s.223-236;Çevrimiçi : <http://www.sosyal-bil.selcuk.edu.tr/sosmak/makaleler/5CR%20B1fat%20%20C4BORAZ%20223-36.pdf>. (Erişim. 17.07.2008.)

Kastan, Ali Kemal; *Kur'an 'da İnsan Yönetimi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2006.

Keçeli, Bülent; "Bediüzzaman Said Nursi Perspektifinde İktisadi Kalkınmanın Esasları İle Geri Kalmışlık Üzerine", s.1-6; Çevrimiçi: <http://www.ihtisas.alimsaid.com/viewtopic.php?p=157&>

sid=78dd37d575c2a9a39264fd2da5c97caf. (Erişim. 17.07.2008.)

Midillili, Ali; "Etik Liderlik", s.1-7; Çevrimiçi: http://www.tkyd.org/e-bulten/haziran_2008/bulten.html (Erişim. 17.07.2008.)

Özdevecioğlu, Mahmut; "Ortaklık Kültürü", *Zaman Gazetesi*, 26.03.2001.

Özel, Mustafa; "Çok Ortaklı Şirketler", *İslam Geleneğinden Çağdaş Dünyaya Etkici Yönetici*, İz Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul, 1997, s.113-116.

Özel, Mustafa; "Şirketleşme ve Gelenek", *Yöneticilik Dersleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.78-80.

Özel, Mustafa; "Din Ticaret ve Çok Ortaklı Şirketler", *Anlayış*, Aralık 2006, s.18-21.

Özensel, Ertan; "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 2003, s.217-240.

Özgener, Şevki; "İş Ahlakının Kurumsallaşmasında Üst Yönetim Kademesinin Rolü", *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2008, s.31-54.

Sarıkaya, Muammer; F. Zişan Kara; "Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık", *Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, Manisa, 2007, s.221-233.

Sert, Hüseyin Emin; "Kalkınmada Kültürel Değerlerin Etkisi Ve Yöre İnsanının Katkısı", <http://www.eminsert.com/makaleler/44-makaleler/52-kalkınmada-kueltuerel-deerlerin-etkisi-ve-yoere-nsannn-katks.html>.

Sofyalıoğlu, Çiğdem; Rabia Akta, "Kültürel Farklılıkların Uluslararası İşletmelere Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:7 Say :1, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ .B.F. ,Manisa, 2001, s.75-92.

Şahin, Levent; Kadir Yıldırım, "İşletmelerde İş Ahlakı Uygulamaları İçin Genel Çerçeve", *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2008, s.55-66.

Şekerci, Osman; "İslam Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri", *1.Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi - Kongre Kitabı*, Editör: Mehmet Bayyığıt, KOMBAD Yayınları, Konya, Şubat 1997, s.79-105.

Türkdoğan, Orhan; "Girişimcinin Ahlaklısını Yetiştirmeliyiz", Ropörtaj: Şükruallah Dolu, *Çerçeve Dergisi (MÜSİAD)*, Yıl 13, Sayı 35, Mart 2005, s.17.

Weber, Max; *The Protestan Ethics and the Spirit of Capitalism*, Hyman, London 1990.

Wilson, Mel , "Corporate Sustainability: What is it and Where does It Come From?", *Ivey Business Journal*, March/April, 2003, s.1-5.

Yaşar, Ahmet; *Ortaklıklar: Küçük Birikimlerin Kar Getiren Çok Ortaklı Müesseselere Dönüştürülmesi*, İGİAD Yayınları, İstanbul, 2004.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur'an,ı Kerim ve Yüce Meâli*, Sadeleştirenler: M.Sadi Çögenli ve Nevzat H.Yanık, Medya Ofset, İstanbul, 1999.

Zaim, Sabahattin; *İslam – İnsan ve Ekonomi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992.

.....; "Ortak İş Yapmak", <http://www.franchise.com.tr/ortak-is-yapmak.html>.

<http://www.kuranmeali.org>.

[http:// www.muhammadis.org](http://www.muhammadis.org).

JAPONYA VE 'İNSANİ KAPİTALİZM' MODELİ: ASYA-PASİFİK'TE EKONOMİK KALKINMA VE DEĞERLER İLİŞKİSİ

Dr. Sadık Ünay*

Eğer kapitalizm ile piyasa ekonomisi arasında umumiyetle hiçbir ayırım yapılmıyorsa, bu her ikisinin de Ortaçağlardan bugüne aynı hızla ilerlemesinden ve kapitalizmin çoğu kez iktisadi kalkınmanın tetikleyici kuvveti olarak sunulmasındandır.

F.Braudel

Giriş:

Kültürel Ekonomik Kalkınma Yaklaşımlarının Gelişimi

Genel itibarıyla piyasa ilişkilerinin ortaya çıkışından bu yana, ekonomik ve kültürel alanlar arasında nasıl bir ilişki tasavvur edilmesi gerektiği düşünür ve araştırmacıların zihinlerini meşgul eden en önemli konulardan biri olagelmıştır. Özellikle Batı modernleşmesinin rönesans, reform ve aydınlanma süreçleri ile kristalize olup sanayi devrimi ile yayılcı kapitalist formlara bürünmesinden sonra özellikle liberalizm üzerinden tüm kültürel/manevi kodları aşan seküler bir piyasa kültürü ve ahlakının (ya da ahlak dışılığının) tedricen oluşturulduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, Alman sosyolog Max Weber'in Protestan (püriten) ahlak ile kapitalizmin Kuzey Avrupa'daki hızlı ve başarılı yayılışı arasında bağlantılar kuran kültürel-ekonomik yaklaşımı, orijinalliği ve metodolojisi itibarıyla oldukça problemlili yönleri bulunmasına rağmen ulaştığı yaygın bilinirlik seviyesi nedeniyle çok geniş bir yelpazedeki akademik çalışmalarda yansımalar oluşturmuş ve geniş hacimli bir literatürün doğmasına sebep olmuştur. Buna göre, Akdeniz merkezli ticari kapitalizmin 1450'lerden itibaren dünya ekonomisindeki baskın konumunu kaybetmesi ve merkez/kuzey Avrupa ülkelerinin Venedik ve Floransa gibi şehir devletlerinin yerlerini alması, kültürel değerler ile ekonomik kalkınma arasında oldukça basite indirgenmiş ve tek yönlü bir ilişki varsayan Weberyen yaklaşımı doğrulamak amacıyla kullanılarak Batı kapitalizminin yükselişi ile reform ve püriten ahlak arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu iddia edilmişti. Bu çalışmalarda dile getirilen ana görüşler, statik bir toplumsal yapısı

*Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü; sadikunay@hotmail.com

olan debdebe düşkünü güney Avrupa'nın Katolik toplumlarının aksine, Protestan kuzeylilerin dini anlayışlarının etkiyle çok çalışıp mütevazı hayatlar yaşayarak yüksek oranda tasarruf ve yatırım yapma imkânına sahip oldukları tezine dayanıyordu. Daha çok içinde yetiştiği ve idealize ettiği Alman kalkınma tecrübesini evrenselleştirme gayreti içinde görülen Weber ve takipçilerinin gayretlerine karşı (Braudel 1992) gibi daha kapsayıcı analitik perspektifler geliştiren iktisat tarihçileri ise Ortaçağ düzeninden modern Avrupa ve kapitalizme geçilirken Vatikan kilisesinin (diğer semavi dinlere paralel olarak) faiz yasakları gibi normatif prensiplerle piyasalardaki kredi ve likidite akışını engellemesi ve reform hareketinden sonra faizi serbestleştiren ulusal kiliselerin kapitalist büyüme pahasına toplumsal eşitsizlikleri arttırmaları gibi argümanlarla bu kültürel-ekonomik büyüme yaklaşımına karşı çıkmışlardır.

Kapsayıcı ve bütüncül bir tarihsel perspektifle bakıldığında genel itibarıyla piyasalarda vuku bulan iki tür mübadele biçiminden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri geleneksel (kadim) kültürel topluluklardan bu yana devam eden makul, insan ihtiyaçlarının giderilmesine odaklı ve saydam ekonomik mübadele ilişkisi; diğeri ise daha sofistike, rekabet düşmanı ve tahakkümcü bir mübadele biçimi olan 'kapitalizm'dir. Bir mübadele biçimi olarak kapitalizm, hiç şüphe yok ki toplum ve medeniyetleri tarihsel olarak ekonomik liberalizmin sağladığı normatif/ideolojik meşruiyet zırhı altında belli bir tarzda ve belirli değerler etrafında örgütlenmeğe iter. Bu bağlamda ekonomi, siyaset, kültür ve toplumsal katmanlaşmanın birbiri ile iç içe geçmiş dinamikler tarafından harekete geçirilmesi kaçınılmaz hale gelir.

Kapitalizmin klasik piyasa ve mübadele ilişkilerinden ayrıışan nev-i şahsına münhasır bir sosyo-ekonomik sistem olarak ortaya çıkışından bu yana kendi özerk rasyonalite ve bireysellik savları aracılığıyla yerleşik kültürel değerler ile nasıl bir etkileşim içine girdiği konusu sürekli bir tartışma konusu olarak cazibesini korumuştur. Floransa, Venedik, Amsterdam, Londra, New York gibi şehirler ve bu şehirlerin temsil ettikleri küresel güçler arasında zaman içinde gerçekleşen güç kaymaları dünya ekonomisinin ana çekim merkezleri arasındaki dönemsel değişim dinamiklerini gösterse de Weberyan yaklaşımların bu kaymaları açıklama noktasında uzun zaman itibar gördükleri de bir gerçektir.

Bu bağlamda püriten bir ahlakla yoğrulmuş Batılı ya da Batı dışı toplumların yoğun bir grup bilinciyle de yoğrularak etkin bir yatırım ahlakı oluşturdukları; sosyo-kültürel teşviklerin de etkisiyle ekonomik çabalarını artırıp tüketimlerini kısıtıkları; birikim ve yatırımlarını maksimize ederek yatırımlardan kazandıkları kârları tekrar sermaye yapıp ekonomiye döndürdükleri ve kalkınma hızını arttırdıkları düşüncesi farklı çevrelerce yoğun biçimde işlene gelmiştir. Bu çalışmada ele alacağımız Japonya tecrübesi bu tarz kültürel ekonomi yaklaşımının özellikle Anglo-Sakson akademik dünyada en fazla tatbik edildiği sahalardan birini teşkil etmektedir.¹ Özellikle son yarım yüzyılda bu ülkenin zaman zaman ‘mucize’ olarak tabir edilen hızlı ve sürekli bir kalkınma ivmesi yakalayabilmiş olmasının kültürel amillerini aydınlatıp özellikle ‘insani kapitalizm’ (human capitalism) yaklaşımı üzerinde durarak ana kapitalist damar içerisinde yerel kültürel değerlere bağlı olarak nasıl farklı desenlerin ortaya çıkabildiğini aydınlatmaya çalışacağız.

I. Kapitalizm ve Bireysel Rasyonalite

Başlangıç itibarıyla belki Weber’in tezinden kısmen yola çıkılarak vurgulanması gereken en önemli nokta, kapitalizmin üretken biçimlerinin modernleşme teorileri ve liberalizmin varsaydığı rasyonel ve özerk bireylerin ötesinde toplumsal bir dayanışma ve İbn Haldun’un deyimiyle ‘asabiye’yi gerektiriyor olmasıdır. Kapitalizmin piyasa ilişkileri etrafında şekillenen ulusal ve uluslararası bir değerler ve mekanizmalar sistemi olarak ortaya çıkışı sürecinde dayandığı en temel prensiplerden biri bireysel aktörlere atfedilen ‘rasyonellik’ varsayımıydı.

Adam Smith ve David Ricardo’dan başlayıp Neoklasik ve Neoliberalere uzanan tarihsel çizgide ‘serbest’ piyasa ideolojisinin ısrarla vurgulanan nirengi noktası, ekonomik aktörlerin sürekli bir kâr-zarar hesabı içinde rasyonel kararlar aldıkları ve böylece toplamda optimum derecede ekonomik verimliliğin ortaya çıktığıydı. Ekonomide rekabet ve büyüme ivmesini körüklediği için önemsenen bu pragmatik rasyonellik, aynı zamanda kapitalizmin küresel yayılımı sürecinde Richard Falk’un ‘yırtıcı küreselleşme’ (1999), Susan Strange’in de ‘gazino kapitalizmi’ (1986) tanımlamalarıyla işaret ettikleri sınır tanımaz sermaye hırsının da meşruiyet zırhı oldu. Liberal naiflik sınırlarını aşarak reel pratikler açısından baktığımızda bireysel ve kurumsal düzeydeki ekonomik aktörlere yüklenen rasyonalite

¹ Bu çalışmanın konusu ve kapsamının dışında olmakla birlikte yurdumuzun Konya, Kayseri, Denizli, Gaziantep, Çorum gibi illerinde KOBİ’ler ve mütedeyyin işadamları eliyle ortaya çıkan yeni ekonomik dinamizmin Weberci bir bakışla “İslami Kalvinizm” olarak adlandırılması da bu tarz yaklaşımların devam eden etkinliğine güzel bir örnek olarak verilebilir.

varsayımının piyasaların psiko-sosyal gerçekleri ile örtüşmediği ortadadır. Kapitalizmin doğası gereği tekeli, spekülasyon, sınırsız rant peşinde koşan bir zihni altyapı ile ahlak ya da sosyal sorumluluk gibi kavramları arka plana iten ihtiraslı bir karaktere dayandığını biliyoruz. Teorik ya da ideolojik kabullerin aksine piyasa kapitalizminin taşıyıcı dinamiğinin tarih boyunca sıradan insanlar ve küçük yatırımcıların sosyal psikolojilerini, umut ve endişelerini öngörüp bunları ranta tahvil edebilen; siyasi otoriteler üzerindeki baskı unsurlarını ve ekonomi ile ilgisiz görünen her türlü faktörü son derece iyi hesap edebilen aktörler tarafından oynanmış olduğunu da vurgulamak gerekiyor. Bu da "birbirinden bağımsız hareket eden rasyonel bireylerin toplam rasyonelitesi" şeklindeki görünüşte değer-bağımsız ve etkin kapitalist rasyonelite anlayışını ve bunun üzerine bina edilen 'görünmeyen el' odaklı serbest piyasa tanımını geçersiz kılmaktadır.

II. Başlıca Kapitalist Modeller ve Yapısal Farklılıklar

Kapitalizmin sanayi devriminden bu yana geçirdiği tarihi evrim içerisinde farklı tarihsel ve sosyoekonomik bağlamlarda farklı kapitalist modellerin ve özellikle son yüzyılda farklı kalkınma modellerinin ortaya çıktığını biliyoruz. Bunlar arasında kabaca bir genelleme yapacak olursak aşağıdaki modellerin öne çıkmış olduğundan bahsetmek mümkündür:

a) *Liberal Anglo-Saxon Kapitalizmi:*

Adam Smith ve David Ricardo'ya uzanan klasik düşünce kalıplarından modern teori ve yaklaşımlara, Neoklasik iktisattan Neoliberalizme, İngiliz sömürge imparatorluğundan (Pax-Britannica) ABD'nin küresel hegemonyasına (Pax-Americana) uzanan çizgide piyasa serbestliğinin ve bireysel ekonomik/siyasi özgürlüklerin merkeze alındığı ana kapitalist modeldir.

Devlet mekanizması, hukuki normlar ve sosyal hayatın büyük ölçüde hakim sermaye odaklarının önceliklerine göre yapılandırıldığı; şirketlerde yüksek kâr ve koşulsuz hissedar memnuniyetinin her şeyin önüne geçtiği; baskı ve çıkar gruplarından kaynaklanan etkilerin sosyo-ekonomik dengeleri şekillendirmede belirleyici bir rol üstlendiği; finansal/spekülatif tarafı ağır basan bir ilişkiler ağını besleyen bu ana damarın özellikle ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya'da doğal uygulama sahasını bulduğu söylenebilir.

b) Sanayi Odaklı Merkezi Avrupa (Rheinland) Kapitalizmi:

Özellikle Kuzey-Merkezi Avrupa'da, milli birliğini geç sağlayan Almanya merkezli olarak ortaya çıktığı varsayılan kapitalist modeldir. Kökleri sosyolog Max Weber'in çalışmalarında olduğu gibi Protestan (püriten) ahlak anlayışının çok çalışma, mütevazı yaşama, tasarruf etme ve serveti üretici yatırımlara dönüştürme felsefesine dayandırılır. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren hızlı sanayileşmeye yoğunlaşan Almanya'da özellikle devlet-iş çevreleri ve çalışanlar arasında üçlü (korporatist) karar alma yapılarının yerleşmesi ve II. Dünya Savaşı sonrası refah devleti mekanizmalarının ortaya çıkması ile nihai şeklini almıştır. Ekonomik küreselleşme süreçleri ile birlikte sanayi üretimi, ihracat ve çalışanların refahı vurgusuyla tanımlanan bu "sosyal-piyasa ekonomisi" modelinin giderek güç kaybetmeye başladığı görülmektedir.

c) Japon Tarzı ya da Kalkınmacı Kapitalizm:

Almanya gibi XIX. yüzyıl ortalarında sanayileşme ve sosyoekonomik kalkınma hamlesini başlatan Japonya merkezli olarak Asya değerlerinin (temelde Konfüçyanizm) oluşturduğu kültürel kodlar örgüsünden hareketle devlet-özel sektör-toplum bütünleşmesinin sağlanmaya çalışıldığı modeldir.

"Serbest piyasa" yerine "yönetilen piyasa" kavramının öne çıktığı bu modelde devlet bir orkestra şefi gibi kalkınma sürecinin katılımcı unsurlarını idare eder. İşverenler kendi içlerinde verimli örgütlenmelere gidip yerel tedarikçi ağları kurarak maksimum kapasite kullanımı ve ihracata yoğunlaşır. İşçi-işveren ilişkileri hiyerarşik ve legal olmaktan ziyade karşılıklı saygıya dayalı uyum politikaları üzerinden yürütülür. Belli değerler temelinde köklü bir sosyoekonomik dönüşüm hedefine kilitlenen Kalkınmacı Asya Kapitalizmi'ne tipik örnek olarak genelde Japonya'nın özellikle II. Dünya Savaşı sonrası tecrübesi verilse de Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi Doğu Asya ülkelerinin de benzer metotları uyguladıkları bilinmektedir.

Yukarıda kabaca ana hatları çizilen genelleştirilmiş kapitalist modeller arasında hiç şüphe yok ki, özellikle 1970'lerden sonra hızlanan "ekonomik küreselleşme" süreçleri; çok uluslu sermaye ve finansal aktörlerin artan ağırlıkları; IMF, Dünya Bankası gibi uluslar arası ekonomik kuruluşlar ve akademik dünyanın etkileri gibi faktörler

sebebiyle son dönemde Atlantik mahreçli Anglo-Sakson modeli, başlıca kapitalist model olarak karşımızda durmaktadır. İngiltere'nin Pax-Britannica olarak adlandırılan hâkimiyet çağı XIX. yüzyıldan bu yana sosyo-ekonomik modernleşme ve ekonomik-politik liberalizm yaklaşımlarıyla desteklenen bu model, geleneksel değerlerden uzak kendine has seküler bir piyasa ahlakı ve soyut bir rasyonel birey tasavvuru oluşturarak kârlılık ve verimlilik temelinde yeni bir kozmolojik bakış oluşturmuştur. Ancak bu ana çizginin içinde farklı coğrafyalardaki yerel kültürel kabullerin ortaya çıkardığı farklı desenlerden de söz etmek mümkündür. Aşağıdaki bölümde ana damar küresel kapitalizm içinde bir desen olarak Japon modelinden söz edeceğiz.

III. Küresel Kapitalizm ve Japon Modeli

Bu bölümde, Ortaçağ'dan bu yana adem-i merkeziyetçi siyasi yapısı ve merkezi otoriteden özerk sosyoekonomik güç merkezlerinin varlığı dolayısıyla kapitalizmin yeşermesine uygun bir zemin olarak görülen Japonya'nın XIX. yüzyılın ortalarından bu yana gerçekleştirdiği köklü dönüşüm ve kalkınma hareketinin ana dinamikleri ve sosyokültürel değerlerle ilişkisi ele alınacaktır. Mübadele ilişkileri, sosyal değerler ve güç ilişkilerine bağlı olarak kapitalizmin çok esnek bir biçimde farklı coğrafi ve toplumsal ortamlarda farklı biçimlerde ortaya çıktığı bilinmektedir.

Bununla birlikte, kendi dinamikleri ile feodal bir düzenden kapitalist bir düzene geçebilen toplumlara en net örnekler olarak sadece Batı ve Japon toplumları sunulabilmektedir. Örneğin Çin ve Osmanlı gibi daha merkeziyetçi ve istikrar odaklı bir medeniyet havzası olmanın ötesinde Japonya eskiden beri yerel ailelerin ve tüccarların hem ekonomik hem de sosyo-politik özerklik sahibi oldukları adem-i merkeziyetçi bir siyasi-ekonomik-sosyal yapıya ev sahipliği yapmıştır.

Bugün önde gelen Japon aile şirketlerinin (Mitsui gibi) bazılarının kökenlerinin arada geçen onca siyasi çalkantıya rağmen XVII. yüzyıla kadar uzanması da bu sebepten kaynaklanmaktadır. (Hagen 1962) Bu anlamda, Tokugawa Hanedanı (1603-1868) döneminde feodal ilişkiler üzerine kurulu ve dış dünyaya tamamen kapalı bir toplum olan Japonya'nın 1853 yılında Amiral Perry idaresindeki Amerikan donanması tarafından cebren 'dünyaya açılması', Japon milletinin Batı dünyası karşısında askeri ve teknolojik olarak ne denli geri

kaldıklarını hayretler içerisinde idrak etmelerine zemin hazırladı. 1868'de başlayan ünlü 'Meiji restorasyonu' sırasında Batı dünyası ile girilen yüzleşme sosyoekonomik ve teknolojik açıdan hızlı bir "catch up" (yetiştirme) psikolojisinin milli hayatın devamı için elzem olduğu fikrini iyice derinleştirdi (Pilat 1994: 49). 1885'lerden itibaren ise bir taraftan ülkede fiziki ve legal altyapı iyileştirilirken diğer taraftan 'model fabrikalar' etrafında devletin koordine ettiği hızlı bir sanayileşme süreci tecrübe edildi.

Bu arada, sosyoekonomik kalkınmanın milli bütünlük ve siyasi egemenliğin devamını dış tesirlere karşı korumanın tek yolu olduğu fikri de Neo-merkantilist bir platformda etkin biçimde işlendi. Bütün bunlar yapılırken Konfüçyanizm'in tamahkâr olmama, büyüklere saygı, tevazu, fedakârlık, aile bütünlüğü, milli kader birliği gibi değerleri kalkınma projesi içinde adeta sosyal bir harç olarak kullanıldı (Boserup 1981). Bu anlamda, Osmanlı devletinin yıkılış döneminde yapılan Batılılaşma ve milli hars/evrensel medeniyet tartışmalarında özellikle milliyetçi ve muhafazakâr entelektüellerin Japonya'yı sıkça kendi milli değerlerinden taviz vermeden modernleşmeyi ve Batı medeniyetine katılmayı başaran örnek bir model olarak göstermeleri gayet manidardır. İki savaş arası dönemde büyük aile holdingleri şeklinde organize olan zaibatsu şirketleri ile devlet arasındaki kalkınmacı ittifakın iyice yerleşmesi ve küçük-orta boy işletmelerin dev aile şirketlerinin tedarikçileri olarak modern sınaî yapıya entegrasyonu sağlandıktan sonra asıl sistemik ve hızlı kalkınma hamlesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirildi. Kalkınma, iktisat ve uluslar arası ilişkiler literatürüne bakıldığında Japonya'da kabaca 1950'lerde başlayıp özellikle 1970'lerin ortalarına kadar hız kesmeden devam eden hızlı ve derin kalkınma hareketini ya da 'Japon mucizesi'ni açıklamaya yönelik üç ana tezden bahsetmek mümkün olabilir:

a) Uluslararası Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (MITI – sonraki adıyla METI) etrafında örgütlenen ve devlet kuruluşları ile başlıca özel sektör temsilcileri ve sosyal gruplar arasında hızlı kalkınma hedefine yönelik oluşturulan ortak sinerjiye dayalı 'kalkınmacı devlet' modeli.

b) Özellikle liberal eğilimli yazarlar/akademisyenler ve uluslararası ekonomik kuruluşlar tarafından bir dönem vurgulanan ve serbest girişimciliğin önünün açılmasına dayalı dinamizmden beslendiği düşünülen 'serbest piyasacılık'.

c) Son olarak da Japonya özelinde işletme, yönetim ve sosyoloji literatürlerinde sıkça bahsedilen ve girişimciler ile çalışanların ortak milli bir hedef uğrunda kader birliği yaptıkları, ortak yerel sosyo-kültürel değerlerle örülmüş 'insani kapitalizm' yaklaşımı. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında Japonya merkezli Asya-Pasifik bölgesinin küresel ekonomi politiğe entegrasyonu bağlamında 1990'lı yıllardan başlayarak sıkça dile getirilen 'insani kapitalizm' modelinin özelliklerini tartışarak ana damar kapitalizm içinde ekonomik kalkınma-sosyokültürel değerler ilişkisinin mümkün kıldığı alternatif desenlerin imkânlarını araştıracağız.

IV. İnsani Kapitalizmi Anlamlandırmak

Çalışmanın başlangıcında da belirtildiği gibi, ana kapitalist modellerin makro düzeyde sınıflandırılmaları ve Washington-merkezli paradigmlar ile somut ölçütler üzerinden başarı ya da başarısızlıklarının değerlendirilmesi hem akademik hem de politika yapımı alanlarında yaygın bir eğilim haline gelmiş bulunuyor. Ancak, farklı ülke ve medeniyet havzalarının kalkınma deneyimlerinde mikro-ekonomik faktörler ve sosyal değerlerin oynadıkları önemli rol de her zaman akılda tutulması gereken bir unsurdur. Bu bağlamda, Japonya'da sosyoekonomik kalkınma stratejilerinin modernleşme çabalarının başladığı 1868'den bu yana altını dolduran en önemli unsurun, kalkınmanın tarihsel olarak Çin'in periferisinde bulunan Japon milleti için bir var olma meselesi olması; ya da ekonomik kalkınmaya toplumun geniş kesimleri tarafından bir ölüm-kalım savaşı gözüyle bakılması olduğu söylenebilir (Garon 1987). Bu yaygın toplumsal algılamamızın kısaca 'Asya değerleri' diye bilinen ve çoğunlukla Konfüçyanizm'den kaynaklanan sosyal barış, yardımlaşma, çalışkanlık, büyüklere saygı, tevazu gibi pratikler ile örülüp kalkınma hedefine kilitlenen sağlam bir toplumsal "asabiye" üretilebilmiş olması da Japon tecrübesinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak göze çarpmaktadır.

Sözü edilen sosyokültürel ve sosyo-psikolojik iklim içinde özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlatılan hızlı kalkınma programı bünyesinde özellikle Japon ekonomisinin lokomotifleri olarak görülen büyük şirketler bünyesinde hayata geçirilen ve klasik ekonomik liberalizmin ne bireysel rasyonalite ne de verimlilik varsayımlarıyla uyuşmayan 'Japon Tarzı Yönetim Sistemi' (JTYS) ya da 'insani kapitalizm' diye bilinen organizasyonel yaklaşımın ana hatları şu

şekilde ortaya konabilir: İnsani kapitalizm, öncelikle Batılı anlamda 'serbest piyasa' yerine düzenlenmiş ya da organize edilmiş bir piyasa kurgusu içinde birbirlerini tamamlayan ekonomik ünitelerin işverenleri ile çalışanlarının hiyerarşik olmayan ilişkiler içinde birbirlerini aile fertleri olarak gördükleri bir düzeni yansıtmaktaydı (Johnson 1982: 317).

Bu düzende, işçi ve işverenler arasında her zaman legal ve yazılı kurallara dayanmayan, daha ziyade yaygın sosyoekonomik norm ve temayüllerin şekillendirdiği sağlam bir ilişki ağı oluşturulmaktaydı.² Özellikle kendi alanında tecrübeli usta/ustabaşılar ve üretim süreçlerinde bire bir görev alan emekçiler, sınıf üretim metotlarının etkinleştirilmesi, yeni teknolojilerin hayata geçirilmesi ve etkinliğin/verimliliğin artırılması gibi stratejik konularda şirket yönetimlerinin doğru kararlar vermelerini kolaylaştıracak biçimde hiyerarşik yapıları gözetmeden önemli katkılarda bulunabilmekteydiler. Büyük aile şirketleri genellikle ülkenin taşrasına kadar uzanan devasa tedarikçi ve yan sanayi ağlarıyla bütünleşerek çalıştıkları için bu ağları oluşturan KOBİ'ler arasında da sıkı bir dayanışma ve küresel ekonomiye dair etkin bir bilgi paylaşımı söz konusu olmaktadır. Son olarak Japon devleti ve MITI liderliğindeki üst kademe bürokrasisi de bu sistem içinde kapasite israfını ve koordinasyon zaafalarını giderici bir 'orkestra şefi' rolü oynayarak iyi düzenlenmiş bu piyasada oluşan sinerjinin dünya ekonomisiyle etkin bir entegrasyona dönüştürülmesine yönelik adımları hızlandırıyordu. (Ozaki 1991: 97). Bireylere saygıyı güçlü bir grup dayanışması ile birleştirerek hızlı ve yerel bir kalkınma ivmesi oluşturan insani kapitalizmin en önemli üç özelliği şu şekilde özetlenebilir: ömür boyu istihdam, işyerindeki kıdeme bağlı ücret politikası ve şirket bazında organize olan sendikalar.

Bu prensiplerden liberal yönetim paradigması ile en çok çatışan unsurlardan biri hiç şüphe yok ki, ömür boyu istihdam politikası idi. Zor zamanlarda işletmelerin ilk çare olarak işçi çıkararak maliyetleri düşürme tembelliğine kapıldıkları Anglo-Sakson dünyanın aksine, insani kapitalizm perspektifi sosyal/insani sermayeyi kalkınmanın itici gücü olarak görüyor ve işçilerle işverenler arasında uzun süreli sadakat ilişkilerinin oluşmasını destekliyordu. Buna göre, işçiler kendini sürekli geliştirme 'kaizen' prensibi etrafında performans ve birikimlerini daima arttırarak şirketlerine maksimum katkıyı yapmaya çalışıyorlar, şirketler de kriz dönemlerinde dahi işçi çıkarmaktan olabildiğince imtina ediyorlardı.

² Bu özelliği dolayısıyla da legal denetim mekanizmalarının ve işçi katılımını yasal zorunluluklarla yerleştirmeye çalışan neokorporatist Alman sisteminden ayrılan bir kapitalist model söz konusu olmaktadır.

Büyük bir şirkette uzun süre çalışmak işçiler için olumlu bir referans ve sosyal prestij vesilesi olduğu için çalışma verim ve motivasyonlarını da arttırıyordu. Ayrıca tarihsel olarak nitelikli işgücü arzının yetersiz olduğu Japonya'da büyük şirketler arasında birbirlerinin elemanlarını istihdam etmeme yönünde süregelen centilmenlik gelenekleri bu sistemin sağlıklı bir biçimde devamını sağlıyor ve bir şirkette verimsiz olan ya da dürüst davranmayan çalışanların otomatikman sistem dışına alınmalarını kolaylaştırıyordu. Nispeten erken yaşlarda emeklilik prensibine dayalı olan bu sistemde ilk kariyerlerinden emekli olan çalışanlar, kolaylıkla ikinci bir kariyere başlama imkânı bulabilmekteydiler (Fukuyama 1995: 191).

Birinci unsurla bağlantılı olarak insani kapitalizmin ikinci en önemli özelliği, bir firmada çalışılan zamana bağlı olarak tedricen artan 'kıdeme dayalı maaş' sistemiydi. Bu sistemde belli bir firmada çalışılan süre, ücret hesaplamalarında performansa dayalı unsurlarla birlikte en önemli bileşen olarak dikkate alınmaktaydı. 'İçsel' bir işgücü piyasası bağlamında düşünüldüğünde bu uygulama son derece mantıklıydı. Şöyle ki, bir firmada istihdam edildikleri süre zarfında firma ve sektör hakkında spesifik bilgi birikimlerini ve tecrübelerini arttıran çalışanların üretkenlikleri ve genel katkıları da tedricen artmaktaydı. Özellikle, işgücünün daha nitelikli kısmını oluşturan çalışanlar için geçerli olan bu durum, maaşları zamana bağlı olarak artan ve sosyal konumlarını riske etmek istemeyen işçilerin dışarıya nispeten kapalı bir işgücü piyasasında başka şirketlere transfer olmayı düşünmemelerini açıklamaktadır. Zamanla tecrübe ve belli hiyerarşik konumlar (*seniority*) elde eden bu çalışanlar, yeni işe girenleri firmaya ısındırıp sisteme entegre eder; işçi performansını maksimize edici üretim yöntem ve tarzları öneren; ya da çalışma şartları ile ilgili problemleri grevlere gidilip büyümeden çözen 'ağabey'ler olarak yönetim kademesinin işlerini de son derece kolaylaştırmaktaydılar (Ozaki 1991: 102).

'İnsani kapitalizm' olarak anılan bu yönetsel zincirin son halkası da sektörel ve siyasi/ideolojik tahriklere açık sendikal organizasyonlardan ziyade, şirket/işletme temelli sendikaların tercih edilmiş olmasıydı. ABD ve Avrupa tecrübelerinden farklı olarak Japonya'da sektörel bazlı sendikal organizasyonlar tarihsel olarak oluşmamıştır. Bunu yüzeysel bir yaklaşımla Batılı anlamda sendikacılığın Japonya'da primitif düzeylerde kaldığı şeklinde yorumlamak mümkün ise de, bu çalışmada ele aldığımız alternatif

kapitalist model ışığında neden bu tür bir tercihin zamanla ortaya çıktığı anlaşılır olmaktadır. XIX. yüzyıldan beri hızlı ve yaygın kalkınma önceliğine verilen olağanüstü milli önem Dünya Savaşları sırasında uzun dönemli hayatta kalma stratejisinin ana bir parçası olmuş ve üretim sürecinin aksamasını engellemek için işçi-işveren temsilcilerini verimlilik ekseninde buluşturan işletme/şirket sendikaları tercih edilmiştir. Örneğin Hitachi sendikası, sektör ayrımı yapmaksızın bu grupta bulunan tüm işletmelere mensup işçileri organize etmekte ve bu sebeple sendika ve şirket yönetimi arasında stratejik konuların karara bağlanması noktasında sağlıklı bir bilgi akışı sağlanmasını kolaylaştırabilmektedir. Bu sistem sayesinde, soğuk savaş ve küresel ekonomik kriz yılları dâhil Japonya'da üretim süreçlerinin işçi radikalleşmesi ya da müzmin grevler gibi sebeplerle kesintiye uğramamış olduğu, ancak çalışanların refah düzeylerinin de makul seviyelerde tutulabildiği görülmektedir (Fukuyama 1995: 189).

Buraya kadar özetlediğimiz bu üç ana unsurun dışında, Japonya'da şirketlerin üst düzey yönetimleri ve çalışanlar arasında Anglo-Sakson dünyadakinden çok farklı olarak karşılıklı saygı ve sevgiye dayanan ilişkiler kurulabilmesi; aileler ile birlikte sosyalleşme ortamları oluşturulması; uzmanlaşma, takım çalışması gibi yeni organizasyonel modellerin önerilmesi, 'insani kapitalizm' yaklaşımı bünyesindeki pek çok unsurun özellikle 1980'lerden bu yana başta Amerikan şirketleri olmak üzere çokuluslu şirketler tarafından benimsenmesi sürecini başlatmıştır. Japonlaşma (*Japanization*) olarak adlandırılan süreçte ağırlıklı olarak 1960 ve 70'lerde büyük Japon şirketlerinde kristalize olan 'insani kapitalizm' modelinin sınırsız kâr hırsı ile çalışan, refahı ve güvencesini arka plana iten küresel ekonomik aktörleri insan sermayesi ve işgücü verimliliğini sağlama noktasında yeniden düşünmeye sevk ettiği görülmektedir.

Sonuç:

Ekonomik küreselleşme süreçleriyle beslenen son dönem finansal kapitalizmin üzerinde inşa edildiği 'fundamentalist' piyasacı yönetim felsefesi, piyasa aktörlerini bilinçli bir şekilde ellerindeki asimetric bilgi kaynaklarını her türlü ahlaki kaygıdan uzak biçimde kullanıp kâr maksimizasyonuna odaklanmaya sevk etmektedir. Acımasız bir rekabet, hırs ve korku üzerine kurulan küresel ekonomik düzende 'sosyal sorumluluk' ya da kültürel değerler gibi faktörlerin tamamen denklem dışına itilmeleri de kaçınılmaz bir durumdur. Moral anlamda

mutlak sorumsuzluk ve kişisel kazanımın toplumsal sonuçlarını tümünden göz ardı etmeye dayalı olarak dizayn edilen küresel ekonomi-politik düzende hiçbir güven, bağlılık ya da uzun dönemli sadakat ilişkisinin olmadığı; son derece hiyerarşik yapılı; hissedar takıntılı ve acımasız bir yönetim modelinin farklı teori ve uygulamalarla kodifiye edilmiş şekillerini gözlemlemekteyiz.

Derinlikli bir analizle, son yıllarda ortaya çıkan kredi sıkışması ve birbiri ardına patlayan finansal skandallar aslında sadece uluslararası bankacılık ya da finansal sistemin değil, insani/ahlaki her türlü kaygıyı kâr hırsının arkasına atan kapitalist organizasyon modelinin ciddi bir sınavdan geçtiğini göstermektedir. Burada söz konusu olan problemin ana kaynağı ise asla tanımı muğlâk bir 'serbest piyasa' değil; aksine spekülasyona açık bir ortamda yeni finansal ürünler icat edip devlet desteğiyle pazarlayan yatırımcıların önünü açan, işler ters gittiğinde ise faturayı Merkez Bankalarından başlayıp halka uzanan bir çizgide milyonlarca insana kesen fırsatçı kapitalist organizasyon modelidir. Krizlerle malul olan bu model, artık kesin olarak miadını doldurmuştur. Konjunktürel gelişmeler ne olursa olsun insanı, toplumu, çevreyi, ahlakı, geleceği ciddiye alan adaletli bir piyasa modeline olan ihtiyaç her zamankinden fazladır. Bu bağlamda, uygulamadaki farklılaşmalar ve Asya finans krizinden sonra beliren zayıflıklar hatırdan tutulmakla birlikte, Japonya kaynaklı 'insani kapitalizm' modelinin en azından içerdiği bazı prensipler ve kültürel kodlar bakımından alternatif piyasa organizasyonlarına ilham kaynağı olabilecek yönleri bulunduğu inanıyoruz.

"Beyaz adamın yükü"nden "küreselleşerek birlikte zenginleşmek" dönemine uzanan bir çizgide küresel ekonominin merkezi ile çevresindeki ülke ve toplumların kabaca kapitalist bir sosyoekonomik çerçeve içinde refah ve huzura kavuşacakları tezi yüz yıla yakın bir süredir işlenmektedir. Ancak gelinen noktada kâr ve verimlilik söylemleri ile gerçek rekabeti yok eden; yaşam hakkı dahil cari tüm insani ihtiyaçları imtiyazlı bir 'yatırımcılar' grubunun çıkarlarının türevi olarak gören; spekülasyon ve şişirilmiş kazanç alanları üretme noktasında sınır tanımayan ve hiçbir ahlaki nosyon ile sınırlanamayan kapitalist paradigmanın doğal sınırlarına ulaşmış olduğu muhakkaktır. Ekonomik alan ile kalkınma ve sosyokültürel değerler arasında anlamlı ve sürdürülebilir bir ilişkinin kurulabilmesi, küresel ekonomi politişin daha insan odaklı bir çerçevede gelişiminin sağlanması için elzemdir. Bu noktada hem Japon ve Asya tecrübesi ile ilgili detaylı çalışmalar

hem de diğer medeniyet havzalarının besleyebileceği kültürel ekonomi politik çalışmalarına olan ihtiyaç devam etmektedir.

Kaynakça:

- Braudel, F. (1996) *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm* (Çeviren: Mustafa Özel), İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Boserup, E. (1981) *Population and Technology*, Oxford: Oxford University Press.
- Falk, R. (1999) *Predatory Globalization: A Critique*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: Free Press.
- Garon, S. (1987) *The State and Labour in Modern Japan*, Berkeley: University of California Press.
- Hagen, E.E. (1962) *On the Theory of Social Change: How Economic Growth Begins*, Homewood: Dorsey Press.
- Johnson, C. (1982) *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-75*, Stanford: Stanford University Press.
- Ozaki, R. (1991) *Human Capitalism: The Japanese Enterprise System as World Model*, Tokyo: Kodansha International.
- Pilat, D. (1994) *The Economics of Rapid Growth: The Experience of Japan and Korea*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Strange, S. (1986) *Casino Capitalism*, Oxford: Basil Blackwell.
- Weber, M. (1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Charles Scribner's Sons.

İSTİSMAR VE TECAVÜZ: ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE GIDA GÜVENLİĞİ AHLAKI

Yard. Doç. Dr. Ali M. Nizamuddin

Yakın gelecekte ülkemizin güvenliği için cesaretimi kıran ve beni ürperten bir krizin yaklaşmakta olduğunu görüyorum. Şirketler taçlandırılmaktadır ve bunu yüksek mevkili yerlerde yolsuzluk takip edecektir. İnsanların önyargılarına dayanarak çalışan ülkenin para gücü üzerine çalışarak kendi saltanat süresini uzatmak için tüm zenginlik birkaç elde toplanıncaya kadar çaba gösterecek ve Cumhuriyet yıkılacaktır. Bu zamanda/anda ülkem için savaş ortasındaki zamanın öncesinden bile daha çok endişe etmekteyim. Tanrı şüphelerimi asılsız çıkarsın.

A.B.D. Başkanı Abraham Lincoln, 21 Kasım 1864
(Albay William F. Elkins'e mektup)¹

Giriş

Dünya tarihi boyunca insanoğlunun ne yediği herhangi bir toplumda yerel üreticilerinin ne yetiştirdiği tarafından, onların ne ektiği ise mevsimsel devirler tarafından belirlenmiştir. Çoğu tohumlar ilkbaharda ekilirken, sert hava koşullarına dayanan bazı tohumlar da sonbaharda ekilmektedir. Hasat zamanından sonra çiftçiler tohumları geri toplarlar ki bu tohumlar bir sonraki sezonda tekrar ekilebilirler. Fakat bugün bu eski alışkanlıklar tükenmekte; ne yediğimiz, yediğimiz besinlerin kalitesi ve hatta geliştirdiğimiz tatlar kâr güdüsüyle yönlendirilen çok uluslu şirketler tarafından belirlenmektedir. Komşu bakkaldan alışveriş ederken genelde karşılaştığımız kıtlık değil fazla üretimdir. İnsanoğlu böyle bir bolluğa daha önce hiç şahit olmamıştı. Yiyeceklerimiz için çok çalışmak zorunda değiliz. Bakkala yapacağımız kısa bir ziyaret çocuklarımızın bugün ve her gün yemek yiyeceğini garanti etmektedir.

Gücümüz yettiği sürece istediğimiz herhangi bir şeyi alabiliriz. Az hasat ve kuraklıktan dolayı açlığın hayal edilmesine gerek yoktur. Aynı zamanda, insanoğlu böyle bir ahlak bozukluğuna da daha önce hiç şahit olmamıştı. Az gelişmiş dünyanın çoğu için kıtlık hüküm süren durumdur. Kitlese açlık, yanlış beslenme ve hastalık her gün binlerce değerli hayatı yok etmektedir. Bu iki çelişki nasıl aynı anda var olabilmektedir?

* University of Illinois Springfield, Siyaset Bilim Bölümü; aniza@uis.edu

¹ *The Lincoln Encyclopedia*, Archer H. Shaw (Macmillan, 1950, NY)

Gerçek şudur ki bizler modernleşen ve vaatlerle dolu küreselleşen bir dünyada ve yarının şimdi ve en yakın zaman için ertelendiği küreselleşmeyen bir dünyada yaşamaktayız. Çokuluslu şirketlerin zenginliğinin ve gücünün konsantrasyonundan dolayı gıda bir ihtiyaç değil, bir mal haline gelmiştir. Alınmakta ve satılmaktadır. Gücü yetenler yiyebilmekte, yetmeyenler yiyememektedir. Bu sebeple, dünya bir milyar insanın umutsuzca yoksulluk ve açlık çekerken, dünya çapında diğer bir milyar insanın aşırı şişmanladığı bir dünyaya yaklaşmıştır. Kıtlik ve bolluk aynı madalyonun araştırılması gereken iki yüzüdür. Bu makale dünya gıda arzındaki şirket egemenliğini araştıracaktır. Çokuluslu şirketlerin, tohumlar ve böcek ilaçları üzerinde küçük çiftçilerin ve geleneksel tarım yöntemlerinin yok olmasına neden olan tekeli bir denetimi bulunmaktadır. Sıkı patent haklarından dolayı, yerel üreticiler sadece bir kere kullanılabilen tohumları almaya zorlanmaktadır, böylece daimi bağımlılık yaratan feodal bir ilişki beslenmektedir.

Genetikleriyle oynanmış tohumlar üretim artmasını vaat etmektedir ve kuraklığa karşı dayanıklıdır. Fakat, bu tohumlar, ürün çeşitliliği kaybolurken ve eski adetler yıkılırken, yiyecek sistemi içinde tekli kültür yaratmaktadır. Ürünleri iç tüketim için değil, dış piyasalara satmak için tasarlanan ihracat destekleme politikaları ve iktisadi açıklık politikaları yoksulluğu körüklemektedir. Son olarak, petrole alternatif olarak bio-yakıtlara duyulan istek karneye bağlanmayı, ekmek kuyruklarını ve kıtlığı fazlalaştıran yiyecek fiyatlarında artışa neden olmaktadır. Bu konulardan bazılarını incelemeden önce, bu çalışmanın ana acentelerini, yani çokuluslu şirketleri, analitik olarak tanımlamak gereklidir. Aşağıdaki bölüm çokuluslu şirketlerin ne olduğunu ve nasıl işlediğini detaylı şekilde anlatmaktadır.

Çokuluslu Şirketler

Çokuluslu girişimciler olarak da adlandırılabilen çokuluslu şirketler nasıl kavramsallaştırılabilir? Çokuluslu şirket (ÇUŞ) bir ana şirket tarafından ortak mülkiyet bağları ile birleştirilen ve en az iki ülkede faaliyet gösteren bir şirketler topluluğu olarak tanımlanır. Şirketin asıl kurulduğu ülkedeki şubesi ana şirket olarak bilinirken, faaliyetini (evsahibi ülke olarak adlandırılan) başkabir ülkede gösteren şirket ise yan şirket olarak adlandırılır. Örnek olarak, Japonya'nın Mitsubishi Motor Şirketi Hindistan'da bir fabrika açmak isterse, yan şirket Hindistan'daki operasyon yeri, ana şirket ise Japonya'daki asıl şirket olacaktır.

Aslında ÇUŞ'lar (kendi asıl ülkeleri dışında) pek çok ülkede operasyonlarını yürütmekte, bunun için de çokuluslu olarak kategorize edilmektedirler.

Bunun yanında, geçmişte var olan diğer şirketlerle karşılaştırıldığında ÇUŞ'ların dört özelliği bulunmaktadır. İlk olarak, bugün ÇUŞ'ların son derece kalifiye ve merkezi olarak örgütlenmiş bürokrasileri vardır. Bu bürokrasi büyük ölçüde liyakat esaslıdır ve fonksiyonlarını çok iyi tanımlanmış kural ve prosedürler temelinde yerine getirmektedirler. İkinci olarak, günümüzde ÇUŞ'lar son derece uzmanlık gerektiren fonksiyonları yerine getirmektedirler. Örneğin, MITSUBISHI Motor araba üretmektedir ve başka bir ülkede baraj veya köprü inşa etmeye çalışmamaktadır ki bu durum eskinin Doğu Hindistan Şirketi gibi şirketlerden açık bir farklılık arz etmektedir. Üçüncü olarak, ÇUŞ'lar bu fonksiyonları, yukarıda da tartışıldığı gibi, ulusal sınırların ötesinde yerine getirmektedirler. Son olarak, ÇUŞ'ların farklı birimleri arasında büyük ölçüde iletişim ve ulaşım daki iyileşmeler sonucu olarak yüksek derecede bütünleşme (entegrasyon) bulunmaktadır.² Bugünün ÇUŞ'ları tam olarak küreseldir ve erişimleri eskiye oranla daha fazladır. Herhangi bir yılda, dünyadaki en iyi 100 ekonomiden yarıya yakını her zaman ÇUŞ'lar oluşturmaktadır.³ Aslında, bazı şirketlerin üretimi ve net varlıkları az gelişmiş veya gelişmekte olan pek çok ülkenin gayri safi milli hasıla oranından daha büyüktür.

Genel olarak anlaşıldığı şekilde, ÇUŞ'ların sadece ürün sattığının ileri sürülmesi pek akıllıca değildir. Bundan ziyade, ÇUŞ'lar bir ürünün kapsadığı imajı satmaktadırlar. Örneğin, NIKE, ayakkabı satmamakta; fakat kendi ayakkabılarını giydikten sonra nasıl biri olacağınızın imajını yaymaktadır. Şirket, Michael Jordan'ı NIKE markasıyla kaynaştırmakta ve tüketicilere süper-starların giydiğini kendilerinin de giyebilmesi ve bunun sonunda kısa bir anlığına da olsa "Michael Jordan gibi olma" eşsiz fırsatını satmaya çalışmaktadır. Tam olarak bu yüzden, tüm dünyada bir çift ayakkabı için 200 dolar veya daha fazlasını harcamak isteyen fakir şehir gençliğini görmekteyiz. Bir zamanlar sıradan olan bir çift ayakkabı, neredeyse birdenbire, her yerdeki gençler için modanın ifadesi haline gelmekte, NIKE giyenler ansızın sakin/soğukkanlı ve modern olmaktadır. Ayrıca, bu durum diğer ürünlerde de aynı şekildedir. Bir nesil öncesine kadar Hindistan'daki ulusal içecek çaydı. Bugün Hintliler çok fazla Pepsi, Coca Cola, Sprite ve diğer gazlı içecekleri tüketmektedirler. Meksika'da yiyecek alışkanlıklarında dikkate değer bir dönüşüm söz konusudur.

2 Raj Patel, *Stuffed and Starved* (Portobello Books Ltd., 2007) s. 1.

3 Samuel Huntington, *Transnational Organizations in World Politics* (World Politics v.25, 1973), s. 333.

Birkaç sene önce, çoğu Meksikalı pirinç, tortilla, fasulye ve yerel olarak yetiştirilen sebze ve meyveler gibi besleyici yiyecekleri yemektedir. Pek çok çokuluslu şirketin Meksika piyasasına girmesinden sonra, Meksikalıların tercihleri ve damak tatları değişmiştir. Bu şirketler, televizyon ve diğer medya organları yoluyla, daha az besleyici olan ve yerel yiyeceklere göre 20 kat daha pahalı olan kendi yiyeceklerini tanıtmaya başlamışlardır.⁴

Akıllı bir kişi neden daha kaliteli ve daha ucuz yiyeceklerden çok daha pahalı olan işlenmiş yiyecekler için vazgeçer? Bu bilmecenin yanıtı mantık sınırları içinde değil, fakat toplumları kendi ürünlerinin bombardımanına tutarak bu zevk ve beğenileri pekiştiren şirketlerin yeteneğinde yatmaktadır. Yakına zaman kadar, Hintlilerin, aldıkları sabun çeşitleri açısından tek tük seçenekleri vardı. Bugün, ÇUŞ'ların akınından sonra, 200'ün üzerinde farklı sabun markası bulunmaktadır ve bu durum Hindistan'ı sabun satan firmaların başlıca hedefi yapmaktadır.⁵ Çin'de insanlar Starbucks şehir merkezinde kafelere açana kadar kahve içmezlerdi. McDonalds, Coca Cola, Wal-Mart ve sayısız diğerleri gibi ÇUŞ'lar küreselleşmenin cazibesine kapılan genç nesillerin yiyecek ve içecek işini üstlenebilmektedirler.

Yine, bu şirketlerin başarısının sırrı *istekleri/zevkleri planlayıp düzenleme* yeteneğindedir. İnsanları kendi ürünleri ve bununla ilişkili imajlarına gark ederek bu şirketler daha önce var olmayan zevk ve beğenileri üretebilmektedirler. Bir gözlemci bu mesajları kümülatif etkiye sahip "küçük bombalar" şeklinde tanımlamıştır. Bu durum yumuşak güç olarak sınıflandırılmaktadır. Sert güç (hard power) bir aktörün başka bir aktöre yapmak istemediği bir şeyi yaptırma kapasitesidir. Daha baskıcı, zorlayıcı ve doğrudandır. Diğer taraftan, yumuşak güç etkinin bilinmez stratejilerini kullanmaktadır. Bu, diğerlerini, bizim onlara ihraç ettiklerimizi isteyecekleri şekilde tercihlerini şekillendirme kapasitesidir. İhraç edilen bu parçalar sadece mal değildir; fakat fikirler, değerler ve iyi yaşam fikridir de. ÇUŞ'lar, reklamlarında muhtemel tüketicilerini bu ürünlere sadece ihtiyaç duymadıkları; fakat kendilerine satılan bu ürünleri tüketmeleri sonucunda, Batı'da diğerlerinin yaşadığı iyi/kaliteli hayatı herhangi bir zamanda kendilerinin de yaşayabileceği şeklinde ikna etmeye çalışmaktadırlar. Bu potansiyel etki araçları geleneksel askeri gücü veya bir nüfusu denetlemek için işgal etmeyi kullanmamaktadır. Milliyetçiliğin yükselişi büyük oyun siyasetini de değiştirmiştir. Sosyal açıdan bilinçlenen nüfuslar daha fazla yönetilmek istememektedir.

4 James Ray and Juliet Kaarbo, *Global Politics*. (Houghton Mifflin Company, 2005), s. 448-449.

5 James Harf and Mark Lombardi, *Taking Sides: Clashing Views on Global Issues*, 4. basım (McGraw-Hill, 2007), s. 256.

Vietnam'da ve bugün Irak'ta ABD için olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki deneyimi, bu eğilimi göstermek için kayda değerdir. Bunun yerine, yumuşak güç daha dolaylı ama eşit derecede başarılıdır. Bu güç bir kişiyi istemediği bir şeyi yaptırmak için zorlamaya çalışmamaktadır. Tahmin edilen yollardan hareket ederek kişinin gönüllü kabullenmesini sağlamaktadır. Bu zor kullanarak değil, cazibe yoluyla fethetmedir. Sonuç olarak insanlar her yerde, her günün her saniyesinde maruz kaldıkları çok sayıda mesaja şartlı yanıt olarak, GAP kot pantolonları, Nike ayakkabılar giymek, McDonalds'da yemek yemek istemektedirler. Bu, çok zeki bir şekilde, denetleme veya hükmetme olarak görülmeden, denetleme ve egemenliğin bir şeklidir. Yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayan yerel ürünler yer değiştirmekte ve bir alternatif haline gelmektedir. Eski için yeni olan, geleneksek için ise ince zevkli olan, kabul edilen normlar haline gelmektedir.

Bu tüketim, para hırsı ve mümkün olduğunca çok para kazanma isteği tarafından körüklenmektedir. Bu şirketlerin yaptıkları tabii ki iştir. ÇUŞ'lar uluslararası sermayenin kendisidir ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda en çok görünen ve her yerde olan varlıklarıdır. Yerel üreticilerin ve gelenekselcilerin çığılığı bastırılmaktadır. Nesiller boyu toplumları devam ettiren yerli kültürler zarar görmektedirler (bludgeone). Kültürel oryantasyonlar aşındığı zaman insanların eşsizliği/benzersizliği yok olmaktadır. Hindistan'a giden bir ziyaretçi genç Hintlilerin en son Batı müziklerini/şarkılarını söylerken McDonalds'da yemek yemelerini ve Batı tarzı giyim şekillerini benimsemelerini görünce şaşıracaktır.

Tokyo caddelerini ziyaret edenler Japonca ve İngilizce rap şarkı söylemeye çalışırken, Amerika şehirlerinin hip hop kültürünü kopya eden Japon gençlerini kolayca görebilecektir. Fas'ın köylerini ziyaret edenler, çocuklar video oyunlarına bağımlı hale geldikçe toplumların yok olması karşısında dehşete kapılacaklardır. Kültürün bu şekilde tektipleştirilmesi her yerde yaşlı ve genç nesiller arasında derin bir çatlak yaratan gerçek bir tehlikedir.

Genç, hız ve pırlıtyı benimserken; yaşlı nesiller bu materyalist kültürü bir ayıp ve insanlık değerlerinden yoksunluk olarak görmektedirler. Onlar için; geçmiş, paylaşılar kimliği, toplumu ve geleneği temsil etmektedir. Gençler için, şimdi/şimdiki zaman cazibeli, etkili ve vaatlerle doludur.

Doğası gereği, küreselleşme insanları kutuplaştırmakta ve bunun bir aracı olarak çokuluslu şirketler insanların yaşamlarını ve dünya görüşlerini büyük ölçüde değiştirmektedir.

Yıkım Tohumları

Karmaşık yiyecek sistemi tohumla başlamakta ve tohumla bitmektedir. Tohum önemsiz gibi görünmektedir. Bununla birlikte tohumlar küçüktür, insanlar ve hayvanlar tarafından ezilmektedir ve rüzgar tarafından kolayca uçurulmaktadır. Fakat, bu küçük parçacıklar insanlığın ve dünya üzerindeki çeşitli türlerin devam etmesini sağlamaktadır. Çoğu insan tohumu düşünmemektedir. Tohumlar diğer canlı türlerinin yaptığı gibi iletişimde bulunmazlar. Hayvanlar ve insanların aksine, diğerlerine saldırmazlar, kızmazlar, (herhangi bir şeye) göz dikmez ve çalmazlar, ilgi için ağlamazlar ve diğer türlerde gözlemlenen tüm duygu ve aşırı duygusallığı göstermezler. Onlar sadece doğanın akışını izlemektedirler. Almakta ve geri vermektedirler. Tohum çiftçiler için kutsaldır. Vandan Shiva, Hintli bir çevreci eylemci çiftçilerin yetiştirdikleri/ektikleri tohumlarla ilişkilerini şöyle tanımlamaktadır:

“Gıda güvenliği tohumdandır. Çiftçi için tohum sadece gelecekteki ürünün ve yiyeceğin kaynağı değildir. O, kültür ve tarihin depolandığı yerdir. Tohum yiyecek zincirindeki ilk halkadır. Gıda güvenliğinin esas sembolüdür. Çiftçiler arasında tohumların serbest değiş tokuşu (takası) gıda güvenliği yanında bio-çeşitliliği korumanın da temelidir. Bu takas işbirliğine ve karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır. Tohumlarını değiştirmek isteyen çiftçi, genellikle, karşılığında alacağı tohum kadar eşit miktarda tohumu kendi tarlasından vermektedir. Çiftçiler arasında serbest takas sadece tohum değiş tokuşunun ötesine gitmektedir. Bu işlem fikirlerin, bilginin, kültürün ve mirasın değiş tokuşunu da kapsamaktadır. Bu, geleneğin, bilginin ve tohumun nasıl işlediğinin birikimidir.”⁶

Açık olarak, tohum kültürler arasında tüm çiftçiler için kutsaldır. Örneğin, Japonlar için pirincin yetiştirilmesi doğrudan onların yaradılış hikayelerine bağlanmaktadır. Kısaca, Japon kozmolojisi şöyledir. Bir gün, Izanagi (cennet baba) ve Izanami (cennet ana) dünyayı keşfetmek için cennetten ayrılırlar. Bir gökkuşağı ile karşılaşır ve Izanagi kılıcını denize daldırır. Kılıçtan gelen damlalar Japon adalarını oluştururlar. Izanagi ve Izanami yeni yarattıkları karşısında çok sevinirler ve evlenmeye karar verirler.

6 a.g.e., s. 256.

Evlatlarından biri (güneşin cisimlenmiş şekli olan) Amaterasu'dur. Amaterasu'nun erkek torunu pirinç yetiştirilmesini tanıtan Ninigi'dir. Japonya'nın ilk imparatoru İmparator Jimmu Ninigi'nin soyundan biri olduğuna inanır. Bu yaradılış hikayesi hakkında ne düşündüğümüze bakmaksızın, bu mitoloji Japonlar için çok önemlidir ve pirinç yetiştirilmesi ilahi olarak kutsandığı için kutsaldır. Pek çok Afrika kabilesi için, dünya, anneleri olarak düşünülmekte ve tohumlar önce tapılmakta, daha sonra ekilmektedir. Hasat zamanı için özel festivaller düzenlenmekte ve ürünler tüketilmeden önce dua edilmektedir.

Üzücü olarak, bu eski gelenekler güçlü tarım işletmeleri tarafından yok edilmektedir. Büyük firmalar, çeşitli tohumların patentini almakta, bu da onlara üretim ve yetiştirme için ayrıcalıklı haklar vermektedir. Monsanto, Cargill, Rice Tec gibi şirketler pirinç, buğday, hardal, soya fasulyesi, mısır, fasulye, pamuk, baklagil, yonca ve çeşitli meyve ve sebze üretimi üzerinde tekeli haklar elde etmişlerdir. Bu şirketler laboratuvarlarda yapılan ve genetikleriyle oynanmış transgenik tohumlar üretmektedirler. Bu tohumlar sadece bir defa kullanılabilir. Çiftçiler alışkanlıklarını ve geleneklerini terk etmek ve bu tohumlar ile bununla ilgili böcek ilaçları ve kimyasalları almaya zorlanmaktadır.

Sonuç olarak, çiftçilerin organik, sağlıklı ve pahalı olmayan yiyecekleri üretmesine olanak veren küçük ölçekli kendine yeten çiftçilik dalı yok olmaktadır. Yerli çiftçiler iflasa sürüklenmekte ve küçük fabrikalar ve dükkanlar kapanmaya zorlanmaktadır. Toprak, pek çok geleneksel çiftçi için bildikleri tek şeydir. Bugünkü küresel dünyada kullanabilecekleri başka becerileri yoktur. Çin'de ve Hindistan'da nüfusun % 70'inden fazlası kırsalda ikamet etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde 3 milyardan fazla insan yaşamaktadır ve 2.5 milyar hayatını çiftçilikle devam ettirmektedir.⁷

Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, ABD'deki toplam çiftçilerin sayısı 1 milyondur ve toplam nüfus içinde % 1'den daha azdır. Bu sebeple, bu konu, özünde, temel insan hakları ve insan onuru konusu haline gelmektedir. Çiftçilerin yetenekleri ve yaratıcılıkları onlardan alınmaktadır. Tüketiciler de ne yiyecekleri konusunda karar verirken daha az seçenek olmasından dolayı acı çekmektedirler. Aşağıdaki şaşırtıcı istatistiği düşünün. 1980'de transgenik tohum kullanılarak üretilen hiç ürün yoktu. 2007'de sadece ABD'de 142 milyon hektarlık

⁷ Vandana Shiva, "Stolen Harvest: the Hijacking of the Global Food Supply." Mark Kesselman editor, The Politics of Globalization (Houghton Mifflin Company, 2007) s. 113.

arazi ve dünya çapında 282 milyon hektarlık arazi ekilmiştir.⁸ Bu genetikleriyle oynanmış tohumlar kötü hava koşullarına ve yabancı otların her türlüsüne karşı dayanıklıdır. Ayrıca, kuraklığa ve düşman böceklerle de dayanıklıdır. Bu tohumların diğer yararları transgenik tohumların tekrar sürülmesine gerek olmamasından dolayı ürün verimini çarpıcı bir şekilde artırmaları ve emek maliyetini düşürmeleridir. En güçlü transgenik tohum üreticisi Monsanto'dur.

Monsanto'nun yıllık araştırma ve geliştirme bütçesi yaklaşık olarak 800 milyon dolardır ve bu bütçeyi genetikleriyle oynanmış en son ve en yaratıcı tohumları yetiştirmek için kullanmaktadır. ABD Tarım Birimi'ne göre, Monsanto 674 bio-teknoloji patenti almıştır.⁹ Monsanto'nun transgenik tohumlarını alan çiftçiler bir dahaki senenin hasadından sonra tohumları kullanılabilir hale getirmeyeceklerini tasdik eden bir feragat belgesi imzalamak zorundadırlar. Bu anlaşma çiftçilerin tohumları başka çiftçilere satmayacaklarını da şart koşmaktadır. Böyle bir anlaşma bin yıl öncesine giden geleneksel çiftçilik yöntemlerinin yok olmasına yol açmakta ve şirket için en yüksek kar maksimizasyonunu garanti etmektedir. Çiftçiler her yıl tohum almaya zorlandıkları için sürekli bağımlılık döngüsü bir emrivaki haline gelmektedir.

Bu anlaşmayı ya tohumları tekrar kullanarak ya da diğer üreticilere satarak bozanlar Monsanto'nun denetleyicileri tarafından ziyaret edilmektedir. Şirket köylere giden ve "şüpheli" çiftçileri fotoğraflayan ve kaydeden özel denetleyicileri istihdam etmektedir. Bunlardan bazıları inceleme yapmak için gelmiş bilirkişiler gibi görünerek gizli yöntemleri kullanırken, bazıları da doğrudan tehditler kullanmakta ve çiftçilerin karşına çıkmaktadırlar. *Vanity Fair'de* yayınlanan Monsanto üzerine bir çalışmaya göre, çiftçiler "bu kişilerden 'tohum polisi' olarak söz etmekte ve bunların taktiklerini tanımlarken Gestapo ve mafya gibi kelimeler kullanmaktadırlar."¹⁰

Şaşırtıcı olan durum Monsanto'nun bir zamanlar önde gelen kimyasal üreticilerinden olmasıdır. Şirket, antifriz, plastik kaplama, sanayi akışkanları, bulaşık makinesi deterjanı, yabancı ot öldürücüler, böcek ilaçları, PCB'ler ve dioxin dahil olmak üzere en zehirli maddelerin çoğunun üretiminden sorumluydu.

Monsanto şimdi ise dünyadaki en güçlü yiyecek şirketlerinden biridir ve büyük ölçüde yemek için tabaklarımızda ne olacağını belirlemektedir.

8 United Nations Food and Agriculture Organization, *Protecting Small Farmers and the Rural Poor in the Context of Globalization* (United Nations, 2005), s. 2.

9 Donald Barlett and James Steel, "Monsanto's Harvest of Fear." *Vanity Fair*, Mayıs 2008, s. 4.
10 a.g.e., s. 2.

Monsanto temeli St. Louis Misscuri’de bulunan bir ABD şirkettir. Diğer şirketler DuPont/Pioneer (ABD), Novartis (İsveç), Limagrain Grubu (Fransa), Advanta (Birleşik Krallık ve Hollanda), Guipo Pulsar/Semins/ELM (Meksika), Sakata (Japonya), Taki (Japonya), ve KWS HG’yi (Almanya) içermektedir. Küçük bir grup aktör üretim gücünü özellikle kar amacıyla tekeline almıştır ve tohumları denetleyen bu aktörler küresel gıda arzını da dikte etmektedirler. Dünya tarihinde hiçbir zaman bu kadar az sayıda grup dünya çapındaki pek çok çiftçinin umutlarını ve büyük amaçlarını boşa çıkarmamıştır.

Tohumlar çiftçilerin ailelerini ve toplumlarını beslemesine imkan vermektedir. Belki de daha da önemlisi, çiftçiler tohumlardan ve tohumların ürettiklerinden bir kalemin bile tamamen elde edemeyeceği öz-değer, onur ve önem kazanmaktadır. Tohumlarla ilgili son bir gözlem de şudur: Yaşayan ve tekrar dünyaya dönen insanoğlunun aksine tohumlar ilk önce gömülüdürler ve daha sonra tüm canlıların yaşamasını sağlayan diğer canlı türlerini üretirler. Tohumların içinde yatan gücü gözden kaçırmaya daha fazla devam edemeyiz. Böyle yapmak olayların güncel akışını yadsıyan ve doğanın keşfini içselleştirmeyi boşa çıkaran çevresel bir ilgisizlik hareketidir.

Yanlış Politikalar, Kırılan Düşler

Bugün küreselleşen dünyayı anlamak için 1940’lara geri gitmek gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı biterken 1944 yılında New Hampshire, Bretton Woods’ta önemli bir toplantı yapılmıştır. Müttefik Kuvvetler liderleri uluslararası ticareti yönlendirecek ilkeleri oluşturmak için bir araya gelmişlerdir ki böylece 20. yüzyılın ikinci yarısı ilk yarısından daha barışçıl olabilmıştır. Sonuçta, bu liderlerin ortaya çıkardıkları Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) olarak bilinmektedir ve GATT ilkeleri Dünya Ticaret Örgütü’nde (DTÖ) kanun halinde toplanmış ve bir sisteme bağlanmıştır. GATT’ın önemli bir ilkesi ayrımcılık yapılmaması ilkesi olarak da adlandırılan En Çok Kayrılan Ulus (Most Favoured Nation –MFN-) ilkesidir. Bu ilke tüm ulusların diğer herhangi bir ülkeye önerilen şekilde en düşük tarifeden ve ticaret avantajlarından yararlanmasını şart koşmaktadır. Basit şekilde ifade etmek gerekirse, MFN ülkeleri tarifelerini düşürmeleri ve bir ülkeye herhangi başka bir ülkeye verilen ticaret ayrıcalıklarının aynısını vermeleri için zorlamaktadır. GATT’ın önemli bir başka ilkesi “karşılıklılık normu”dur. Bu ilke, bir ülke başka bir ülkenin tarife indiriminden yararlanıyorsa alıcı ülkenin de aynı şekilde karşılık vermesini belirtmektedir.

Örneğin, ABD Japon mallarında tarifeleri % 10 oranında düşürürse, Japonya da aynı şekilde karşılık vermeli ve buna göre tarifeleri düşürmelidir. Tekrar etmek gerekirse, böyle bir anlaşma ülkeleri ticaret engellerini düşürmeleri ve serbest ticaret önündeki tüm engelleri kaldırmaları için zorlamaktadır.

Bu ticaret felsefesi, zenginliğin bireylerin mal ve hizmetleri, devlet düzenlemeleri olmadan, serbestçe değiş tokuş ettikleri zaman yaratıldığı nosyonuna dayanmaktadır. Hükümetler tarife, kota veya gönüllü değiş tokuşu önleyen herhangi bir engel empoze etmemelidirler. Bu dünya görüşü serbest piyasanın kıt kaynakları devletlerden daha iyi tahsis ettiği inancından kaynaklanmaktadır. Adam Smith tarafından öne sürülen klasik formülasyonuna göre, devlet müdahalesi ulusal güvenliğin sağlanması, iç güvenliğin temin edilmesi ve yollar, barajlar, köprüler ve benzerleri gibi kamu mallarının sağlanması ile sınırlandırılmıştır.¹¹

Bu ilkeleri izleyen unsur, devletlerden benimsemeleri beklenen somut önlemlerdir. Küreselleşme katılımcı ülkelerin özelleşmesini ve deregülasyonunu (hükümetlerin piyasanın işleyişinden kontrolü kaldırması) gerektirmektedir. Bunlardan ilk kavram (özelleştirme) devletlerin yerine getirmeye alışık olduğu fonksiyonların özel teşebbüslere devrini ifade etmektedir. Böylece, eğer devlet yurttaşlarına eğitim, sağlık ve ulusal sanayinin korunması gibi güvenlik ağları sağlıyorsa, deregülasyon, devletleri, söz konusu fonksiyonları özel aktörlerin yerine getirmesi amacıyla, bu sorumluluklardan vazgeçmeleri için zorlamaktadır. İkinci kavram (deregülasyon) iktisadi faaliyetlerde (bürokrasi, külfetli lisans prosedürleri, kısıtlayıcı yatırım kanunları gibi) devlet engellerinin kaldırılmasına tekabül etmektedir. Bir de ülkeler ulusal sınırlar ötesinde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamalıdır.

Son olarak, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kurumlar ihracatlarını artırmaları için ülkelerin para birimlerini devalüe etmelerini talep etmektedir. İhracat bu kapsamlı hikayenin çok önemli kısmı olduğu için bir örnek düşünelim. ABD’de yaşayan X tüketicisinin Hindistan’dan bir dolma kalem almak istediğini düşünün. Kalem fiyatı 50 Rupidir ve döviz kurunda bir dolar 50 Rupî’ye eşittir. Tüketici X kalemi almak için bir dolar ödemek zorundadır. Fakat, Hindistan hükümeti para birimini yapay olarak bir dolar 100 Rupî’ye denk gelecek şekilde devalüe etmiştir.

¹¹ Adam Smith, *The Wealth of Nations*. (J. M. Dent & Sons, Everyman’s Library Edition, 1910), s. 180-181.

Şimdi tüketici X bir dolara Hindistan'dan iki adet kalem alabilecektir. Parasını devalüe ederek Hindistan'ın amacı kârını maksimize etmek için dış dünyaya mümkün olduğu kadar çok kalem satmaktadır.

Tüm bunlar gıda güvenliği ile nasıl ilgilidir? Gelişmekte olan dünyada pirinç, buğday, soya fasulyesi gibi başlıca ulusal gıda maddeleri devletlerin ayrıcalıklı nüfuz alanında yer almaktadır. Devletler yerel çiftçilere para yardımı sunmakta ve gübreleme ve uygun sulama sistemleri sağlayarak onların başarısını garantilemektedir. Devletler bir de yerli nüfusu doyurmak için geleneksel olarak kota, tarife ve yiyecek ihracatına kesin yasaklar koymaktadır. Devletler, gittikçe, yiyecek sektörlerini özelleştirerek bu fonksiyonları terk etmeye zorlanmaktadır. Dünya genelinde sonuç, en yoksul bölgelerde bile gıda ihracatının korkutucu derecede artmasıdır. Nijer dünyadaki en yoksul ülkelerden biridir ve Birleşmiş Milletlere göre gelişmekte olan 177 ülke arasında en sonda yer almaktadır.¹²

Aslında, en az gelişmiş ülkedir fakat kendi yiyecek maddelerini ihraç etmektedir. Zimbabve Cairns Food, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ne ve Birleşik Krallık'a yiyecek satan kamu şirkettir.¹³ Nepal Güney Asya'da çok yoksul bir ülkedir ve pirinç ve buğday ihraç etmektedir. Gıda, Filipin devleti için en büyük gelir kaynağıdır ve bu ülkenin dışarıya satılan en gözde parçaları işlenmiş gıda ve içecekler, fındık, tahıl, un ve kuru meyvelerdir.¹⁴ Son zamanlarda, Çin en büyük beşinci gıda ihracatçısı olmuştur. 2007'de 31 milyar dolarlık gıda ve çiftlik hayvanları, deniz ürünleri, sebze, tahıl ve soya fasulyesi dahil ürünler ihraç etmiştir.¹⁵ Çin'in 2001 yılının sonunda DTÖ'ye üyeliği farklı piyasalara girmesini sağlamıştır. DTÖ'ye katılmadan önce gıda ihracatı % 1.5 idi. Fakat, Çin Ticaret Odası'na göre, DTÖ'ye üye olduktan sonra gıda ihracatı % 11 dolayında artmıştır.¹⁶

Bu politikalar dünya çapında uygulanmaktadır. Deregülasyon ve açıklık adı altında, devletler ulusal sanayilerinin vasiliğini terk etmeye zorlanmaktadır. İhracatı teşvik politikaları yoksulluğu artırmakta, çünkü çiftçiler iç piyasa için yeterli miktarda ürün üretmemektedirler. Temel gıda maddeleri ülke dışına kanalize olduğu için yiyecek kıtlıkları artmaktadır. Sonuç olarak, yiyecek fiyatları hızla artmakta ve bütçe kısıtlamaları, sanayileşmiş ve yoksul bölgelerde benzer şekillerde olmak üzere, her yerde tüm ev halkı tarafından hissedilmektedir.

12 United Nations Development Program, *Human Development Report*, 2007-2008.

13 Africa News, "Cairns Foods to Export to the DRC and UK." 1 Mayıs, 2008.

14 Business World, "Food Exporters Seek to Expand Reach into Mideast Markets." 26 Şubat 2008.

15 The Straits Times of Singapore, "China's Booming Food Exports." 28 Mayıs 2007.

16 a.g.e.

Dünya Bankası'na göre, 2008 yılının başından beri yiyecek fiyatları % 83 oranında artmıştır.¹⁷ Pek çok Afrika ülkesinde durum oldukça vahimdir ki çoğu kişi günlük olarak yemek yiyebileceklerinden bile şüphelidir. Burkina Faso'da bir devlet memurunun her ay aylık maaşının % 80'nine yakını yiyecek ve yakacağa harcanmaktadır.¹⁸ Yiyecek fiyatlarının neden yükselmekte olduğunun bir başka sebebi de temel gıda maddelerinin yetiştirilmesinden ihracat ürünlerinin ve etin yetiştirilmesine doğru toprak sapmalarıdır. Şirketler giysi üretmek için daha fazla mali kaynaklarını pamuk gibi ihracat ürünlerine ayırmaktadır.

Böyle olduğu zaman, çiftçiler para kazanabilmek için temel gıda maddesi yetiştirmeyi bırakmakta ve pamuğa dönmektedirler. Ayrıca, varlıklı bölgelerde et tüketimi artmaktadır. İhracat için bu yönelimde karides ve dana eti gibi maddeler zengin ülkelere ve gelişmekte olan piyasalara ihraç edilmektedir. 1985'te bir Çinli ortalama 20 kilogram civarında et tüketmiştir. Şehir merkezlerine akan zenginlik dolayısıyla, bu yıl toplam tutar 50 kilogram olacaktır.¹⁹ Aslında, bir zamanlar gıda üretimi için ayrılan topraklar daha fazla sığır etine ve çiftlik hayvanlarına ayrılmıştır. Bir de hayvanlar insanlardan daha fazla tahıl tüketmektedirler. 1 kilogram sığır eti üretmek için 8 kilogramın üstünde tahıl tüketmek gerekmektedir.²⁰ Tahıl büyükbaş hayvanların beslenmesine yönlendirildiğinden, bu durum yerel halk için daha fazla kıtlık yaratmaktadır. Zengin kişilerin lüks maddeleri tüketmesi yoksul kişilerin temel gıda maddelerinin pahasına olmaktadır. Tekrar etmek gerekirse, bugünkü gerçek gıdanın artık bir ihtiyaç değil, fakat kar ve zevk için alınan ve satılan bir lüks maddesi olduğudur.

Petro-Ürünler (petro-crops), Karlar ve Yoksulluk

200 yıl önceki Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar geçen sürede, insanlar kendi toplumlarının modernizasyonda öncülük etmek için fosil yakıtlara bel bağlar hale gelmişlerdir. Geçen birkaç on yılı aşkın sürede, çoğu ülke petrole bağımlı hale gelmiş ve petrole uygun bir alternatif henüz elde edilememiştir. Batılı güçler petrol çıkarlarını korumak için en konuk sevmez bölgelerde diktatörlükleri ve krallıkları desteklemektedirler. Fakat ucuz petrol günleri sona ermek üzeredir. 2003'teki Irak saldırısının aylar öncesinde bir varil petrolün fiyatı 35-40 dolar arasında gezinmekteydi. 2008 sonunda bir varil petrolün fiyatının 200 dolar olması beklenmektedir. Enerji dünya ekonomik üretiminin % 18'ini oluşturan 6 trilyon dolarlık bir sanayidir.²¹

17 Africa News, "Export Controls Curtail Aid for Hungry Neighbors." 14 Mayıs 2008.

18 a.g.e.

19 The Economist, "The End of Cheap Food." 8 Aralık 2007.

20 a.g.e.

21 The Economist, "The Power and the Glory." 21 Haziran 2008.

Bilim adamları talep artmaya devam ederken petrol arzının zirve noktasına ulaşmakta olabileceğimizi tahmin etmektedirler. Çevrecilerin gürültülü haykırıışları/bağırış çağırışları ekonomik faaliyetin yavaşlayacağına dair ciddi boyutta herhangi bir korku yaratmamıştır. Fakat, petrol fiyatlarındaki artışlar ve petrol açısından zengin bölgelerin istikrarsızlığı bio-yakıtlar gibi petrole alternatif bulma yönündeki çabaları harekete geçirmektedir.

Enerji koruması halk arasında yankı bulduğu için, bio-yakıtlar Batı'da siyasetçiler için gözde bir politika konusudur. Sonuç olarak, enerjiye alternatif aramaları devam etmektedir. 2008'de Kaliforniya'nın bioteknoloji şirketi Amyris Crystalsev isimindeki bir Brezilya firmasıyla şeker kamışı kullanan arabalar için bio-yakıt üretmek için ortaklık.²² ABD'de şu anda 140 civarında etanol fabrikası bulunmaktadır ve 2008 itibariyle ek 60 tanesi daha yapım aşamasındadır. 2007'de George Bush ABD'ye 2022 itibariyle 36 milyar galon bio-yakıt sağlayacak bir anlaşma imzalamıştır. 23 Ocak 2008'de AB tüketilen tüm yakıtın % 10'unun etanolden gelmesini şart koşan ortak tarım politikasını kabul etmiştir. Bu hedef 27 üye devlet tarafından 2020'de yakalanacaktır. Etanolün bir yakıt kaynağı olarak kullanılmasındaki sorun çok fazla su kullanması ve neredeyse ürettiği kadar enerji tüketmesidir. *The Economist* dergisine göre, "bir yılda 50 milyon galon bio-yakıt üreten bir etanol fabrikası dakikada yaklaşık olarak 500 galon suya gereksinim duymaktadır. Bunun çoğu bira yapımına benzer bir şekilde, kaynama ve soğutma işlemlerine gitmektedir. Bir miktar da su soğutma kulesindeki buharlaşmada ve atık boşaltmada kaybedilmektedir. Tüm bunlar bazı mısır yetiştirilen alanlarda akiferler üzerinde büyük yüke neden olmaktadır."²³ Diğer bir itiraz toprağın verimsiz kullanımı üzerinedir. Mısır, şeker veya soya fasulyesi kullanan bio-yakıtların yapılmasında küçük yüzdeli bio-yakıt üretilmesi için büyük ekilebilir alanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Aslında; Dünya Bankası, bir SUV tankını bir kere saf etanol ile doldurmanın bir insanı tüm hayatı boyunca besleyeceğini gösteren bir çalışma yürütmüştür.²⁴

Fakat, en yakın endişe gıda fiyatları ile ne yapılacağıdır. Alternatif yakıt aramaları ile gıda fiyatları arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Bazı sivil toplum örgütleri, etanol bazlı bio-yakıtların kullanımının durdurulmasını istemekte ve bu çabanın ürün fiyatlarını %20 oranında düşüreceğini savunmaktadırlar. Washington'da bulunan bir araştırma ve siyaset enstitüsü olan Uluslararası Gıda Politikası

22 *The Economist*, "Grow Your Own." 21 Haziran 2008.

23 *The Economist*, "Don't Mix: Ethanol and Water." 1 Mart 2008.

24 C. Ford Runge and Benjamin Senauer, "How Biofuels Could Starve the Poor." *Foreign Affairs*, Mayıs-Haziran 2007, cilt 86, sayı 3, s. 41.

Araştırma Enstitüsü (International Food Policy Research Institute –IFPRI-) etanolün bio-yakıt için kullanılmasının gıda fiyatlarını %30'a yakın bir oranda artırdığını ileri sürmektedir.²⁵ Hindistan maliye bakanı ekilebilir alanların yakıt için kullanılacak palmiye üretiminde kullanılmasına karşı kuvvetli itirazını dile getirmiştir. Bakana göre, bu tip uygulamalar Hindistan'da agflation'ı artırmaktadır. Myanmar en izole rejimlerden biridir ve bu ülke bile bu yönde, söz konusu doymak bilmez isteklerin bastırılmasından muaf değildir. 2006'da askeri cunta yeterli toprağa sahip her çiftçinin hintfıstığı yetiştirilmesi yönünde emir vermiştir. Buradaki amaç ülkenin enerji eksikliğini gidermek için bio-yakıt yapmaktır. Myanmar yakıtı dönüştürmek için yeterli rafinerilere sahip olmadığı için bu politika başarısız olmuştur.²⁶

Daha önce de iddia edildiği gibi, mısır ve soya fasulyesi gibi ürünlerin fiyatları arttığında, çiftçiler kar avantajını kullanmak için ürünlerini değiştirmektedirler. 2007'de ABD'de yaklaşık olarak 85 milyon ton mısır etanole döndürülmüştür.²⁷ ABD dünyanın başta gelen mısır ihracatçısıdır. Bu ABD'de hasat edilen mısırın yaklaşık üçte biridir. Dönüştürülen bu mısır aç insanları doyurmayacak fakat yakıt olarak kullanılacaktır. ABD hükümeti etanol üreticilerine yaklaşık 7 milyar dolar yardımda bulunmaktadır. Günümüzde, gıda yetiştirilmesi yakıt tüketimi için feda edilmektedir.

Bio-yakıtlar için yüksek değerli ürünlerin yetiştirilmesi buna paralel olarak diğer malların fiyatlarında da artışa neden olmaktadır. 2007'de buğday fiyatları %77 oranında ve pirinç fiyatları %16 oranında artmıştır. 2008 yılının ilk çeyreğinde pirinç fiyatlarındaki artış %141'dir ve bir pirinç türünün fiyatı bir gün içinde %25 oranında yükselmektedir. Bu kaotik artışların gelişmekte olan dünyadaki etkileri farklı olmaktadır. Yaşam değişiklikleri ilaç harcamalarında kısıtlama ve çocukları okuldan alma gibi ihtiyaçları feda edilmesini gerekli kılmaktadır. Yakın bir zamanda, Dünya Bankası'ndan Robert Zoellick, gıda politikası düzeltilmezse, ek olarak 100 milyon insanın ekonomik yoksunluğa itileceğini ve 30'dan fazla ülkenin sosyal çalkantılarla yüz yüze kalacağını açıklamıştır. Haiti hükümeti binlerce insanın sokaklara çıkıp "açız" diye bağırdıkları yiyecek isyanı sonucunda düşmüştür.

Afrika ülkesi Kamerun'da gıda politikası üzerine çıkan sosyal huzursuzlukta dört kişi ölmüştür ve Mısır Başkanı ordunun ekmek yapmasını gerektirecek bir kararname yayınlamıştır.

²⁵ *The Economist*, "Taking the Strain: Food Prices and Protest." 10 Mayıs 2008.

²⁶ *The Economist*, "Spring Postponed: Myanmar." 12 Nisan 2008.

²⁷ *The Economist*, "Cheap No More: Food Prices." 8 Aralık 2007.

Daha da dehşete düşüren durum ise, Filipinler’de kabul edilen ve pirincin stoklanması için ömür boyu hapisle cezalandırıldığı kanundur. Gıda güvenliği teorik olarak soyut bir düşünce değil fakat dünya genelinde insanları bireysel düzeyde etkileyen bir konudur.

Sonuç

Şimdi tohumlara ve tohumların ne ürettiğine geri dönelim. Bir çiçeğin yetiştirilmesinde neler olduğunu uzun uzun düşünelim. Bir çiçek su, hava, toprak, mineraller, güneş ışığı ve farklı birkaç böcek ve hayvan izlerinin yan ürünüdür. Neredeyse tüm evren bir tohumda ve onun filizinde bulunmaktadır. Çokuluslu şirketlerin müdahalesi tohum kültürünü ve çiftçilerin toprakla olan organik ilişkisini yok etmektedir. Yiyecek/gıda kâr için alınan ve satılan bir mal haline gelmiştir. Deregülasyon, liberalizasyon ve ihracat teşvikleri devletlerin küreselleşen dünyaya tam anlamıyla entegre olmaları için kabul etmeleri konusunda zorlandıkları tedbirlerdir. Ve gördüğümüz gibi, bio-yakıtlar için araştırmalar yoksulluğu artırmaktadır.

Bu durumda ne yapılabilir? Gelişmekte olan ülkeler kendi yetkileri dahilinde olan olayların yükümlülüğünü omuzlamalıdır. Güçlü devletler küreselleşmenin zararlı etkilerine karşı koymalı ve ulusal temel gıda sanayilerini korumalıdır. Bu bir dereceye kadar olmaktadır. 2008’de (çoğu gelişmekte olan dünyada) 30’u aşkın ülke gıda sektörlerini korumak için yasalar yapmışlardır. Arjantin soya fasulyesi, mısır, buğday ve ayçiçeği ihracatına %44 oranında tarife koymuştur; böylece yerel nüfus yeteri kadar beslenebilecektir. Kamboçya ve Mısır pirinç ihracatını yasaklamıştır. Hindistan dünyanın önde gelen üçüncü pirinç üreticisidir ve non-basmati pirinç ihracatını yasaklamıştır. Kazakistan ve Endonezya buğday ihracatına vergiler koymuştur. Bazı ülkelerin yapmaya başladığı bir diğer ilave önlem ise tamamen devlet daireleri tarafından kontrol edilen ulusal tohum bankaları kurmaktır.

Genetikleriyle oynanmış tohumlar üretmek için orijinal tohumlar kopyalama işlemlerinde kullanılmalıdır. Sonuç olarak, pek çok ÇUŞ her çeşit tohumu sayısız miktarda almakta ve depolamaktadır. Ülkeler tohum banları kurarak ve koruyarak karşı önlemler almaktadır. Bu ülkeler, güçlü yurtiçi kurumları olduğu için, uluslararası baskılara başarılı bir şekilde karşı koymakta ve akıllıca politikalar uygulamaktadırlar.

Maalesef, zayıf kurumları, kırık dökük bürokrasileri olan ve “başarısız ülkeler” olarak adlandırılan ülkeler ise her gün tarifsiz trajedilerle karşılaşmaktadır. Bu ülkeler gerçek kurbanlardır. Küreselleşme bu ülkeleri başarısız yapmıştır ve bunda uluslararası toplum kısmen suçludur. Milyarlarca insan aşırı derecede şişmanlarken dünyada kaynak yoksunluğu yoktur. Daha ziyade insanlar arasında diğerleri için gösterilen iyilikseverlik/merhamet yoksunluğu vardır. Sosyal empati, sınıflarda, kafelerde ve yemek masalarında zar zor konuşulmaktadır. Bu hissi yetiştirmek ve geliştirmek insanlığımızın farkına varmamızı sağlayacaktır.

“Orta sınıf için gıda fiyatlarının artması bizlerin tıbbi bakımında azalma demektir. Günde 2 dolarla geçinenler için et tüketiminin azalması ve çocukların okuldan alınması demektir. Günde 1 dolarla geçinenler için sadece tahıl/hububat yenmesi demektir. Günde 50 centle geçinenler için toptan felaket demektir.”²⁸

28 Josetta Sheeran, Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı, Yönetim Kurulu Üyesi

IV. Bölüm

İslam Ekonomisi Türkçe Literatürü

İSLAM EKONOMİSİ İLE İLGİLİ TÜRKÇE KİTAPLAR BİBLİYOGRAFYASI

Yard. Doç. Dr. Fahri Solak*

Sunuş

İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde İslam Ülkelerinin sömügelikten kurtularak bağımsızlıklarını kazanmaya başlamaları ve buna bağlı olarak çeşitli alanlarda İslamî ilkelerin uygulamaya geçirilmesi arayışları, ekonomi alanında da İslami uygulamaları tespit tartışmalarını ve çağdaş sorunlara çözüm üretilmesi çalışmalarını beraberinde getirmiş ve bu süreçte “İslam Ekonomisi” kavramı doğmuştur. Bu kavramı ilk olarak Hintli Müslüman âlimler kullanmışlardır. Türkiye’de ise kavram ilk olarak Muhammed Hamidullah tarafından, ders vermek için İ.Ü. Edebiyat Fakültesi’ne geldiği 1960’lı yıllarda kullanılmış ve bu alandaki çalışmaları “Modern İktisat ve İslam” adıyla yayınlanmıştır.¹

Ekonomi ve İslam Ekonomisi kavramları modern dönemin ürünü olmakla beraber, iktisadi faaliyetler ve bu faaliyetlere ilişkin düşünceler insanlığın var oluşuyla beraber ortaya çıkmıştır. Farklı medeniyet havzalarında iktisadi hayata ilişkin yaklaşımlar geliştirilmiş ve bu yaklaşım ve birikimleri yansıtan literatürler oluşmuştur. İslam Medeniyeti’nin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile birlikte İktisadi konulara ilişkin de yeni bir yaklaşım ve ilkeler bütünü ortaya çıkmıştır. Gerçekten de İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an-ı Kerim’de ve Hadis kitaplarında iktisadi konulara ilişkin çok sayıda ayet² ve hadis³ yer alırken, geçen asırlar içinde gerek uygulamalar şeklinde gerekse ilmi çalışmalar şeklinde oldukça zengin bir tecrübe birikimi ve literatür oluşmuştur.⁴

Bu çalışmada İslam Ekonomisi ile ilgili teorik, kavramsal ve doktrine dönük tartışmalara girilmeyecek, Cumhuriyet Dönemi’nde yayınlanan İslam Ekonomisi ile ilgili *Türkçe Kitapların* bir dökümü yapılacaktır. Şüphesiz konu ile ilgili kapsamlı bir Bibliyografya çalışması için, kitaplar yanında alana ilişkin tezler başta olmak üzere, makale ve tebliğlerin de taranması gerekmektedir.

*Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü; fahrisolak@marmara.edu.tr

1 Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadi Araştırmaları I*, İstanbul: Dergah Yay., 1988, s. 9-12; Sabahattin Zaim, “İslam Ekonomisi ve İslam Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler”, *Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı I*, İstanbul: İşaret Yay., 2005 içinde, s. 196.

2 Konu ile ilgili bkz., Sabri Orman, “Kur’an ve İktisat: Kredi ve Faiz Meselesine Makro-Sistemik Bir Yaklaşım”, *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yay., 2001 içinde, s. 161-176.

3 Örnek olarak bkz., Ahmet Tabakoğlu, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde İktisadi Mesele”, *İslâm İktisadi-Toplu Makaleler II*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2005 içinde, s. 105-113.

4 Konu ile ilgili özgün bir çalışma için bkz., Sabri Orman, “İktisadi Düşünce Tarihi’nin İslami Kaynakları”, *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yay., 2001 içinde, s. 247-299.

Ancak, hâlihazırda konuya ilişkin yayınlarla ilgili elimizde Türkçe bir bibliyografyanın mevcut olmaması⁵ ve elinizdeki kitabın baskısının geciktirilmemesi düşüncesiyle bu aşamada sadece Türkçe kitapların derlenmesiyle yetinilmiştir. Cumhuriyet öncesi Osmanlı döneminde yapılan Türkçe çalışmalar da derlemenin kapsamı dışında tutulmuştur.⁶

Bibliyografyaya girecek eserlerin seçiminde doğrudan İslam Ekonomisi ve ilgili alt konuları ihtiva eden çalışmalar esas alınmış, konu ile dolaylı ilişkisi kurulabilecek çalışmalara yer verilmemiştir. Birden çok baskısı yapılan kitapların, tespit edilebildiği kadarıyla değişik baskılarına yer verilerek zaman içinde konuya ilişkin ilginin yansıtılmasına çalışılmıştır.

Türkiye’de İslam Ekonomisi ile ilgili kitapların 1960’lı yıllarla birlikte yayınlanmaya başladığı görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, söz konusu kavramı Türkiye’de ilk kullanan M. Hamidullah olmuş, aynı dönemde Sabahattin Zaim ilk telif çalışmalarından birini yayınlanmış ve söz konusu kavramın Türkiye’de yaygınlaşmasında öncülük etmiştir. Bu dönemde Sezai Karakoç, Salih Tuğ, Ali Özek, Süleyman Karagülle, M. Said Çekmegil gibi Türk yazarların telif eserleri yanında, M. A. Mannan, Seyyit Kutup, M. Ebu Zehra, Mahmud Ebussuud, Enver İkbâl Kureyşi gibi bu alanda tanınmış yazarların eserlerinin tercümelerinin de yayınlandığını görüyoruz. Bu çerçevede 1960–1969 döneminde yayınlanan 16 eserin 10 tanesinin telif, 6 tanesinin ise tercüme olduğu görülmektedir.

1970–1979 Döneminde ise Tercüme eserlerin ağırlık kazandığı gözlenmektedir. Gerçekten de dönem içinde yayınlanan toplam 23 kitaptan 14’ü tercüme, 9 tanesi ise telifdir. Bu dönemde telif eser veren Ahmet Debbağoğlu (Tabakoğlu), Süleyman Karagülle, Yusuf Ziya Kavakçı, E. Ruhi Fıglalı-Osman Eskicioğlu, Yunus Vehbi Yavuz gibi Türk yazarların kitapları yanında, Mustafa Sıbai, S. A. Sıddıki, M. N. Sıddıki, M. A. Mannan, Ahmed Neccar, M. Ebu Zehra, Ömer Çarpa’nın eserlerinin Türkçeye çevrilerek yayınlandığı görülmektedir.

Yayın sayısının en fazla olduğu dönem 1980–1989 yılları arasındır. Bu dönemde toplam yayın sayısı ile birlikte telif sayısının da belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Yayınlanan 65 kitabın 40’a yakını Türk yazarlar tarafından yazılmış, İslam Dünyasından yazarların eserlerinin tercüme edilmesi bu dönem içinde de sürdürülmüştür. Dönem içinde daha önce yayınlanan bazı kitapların yeni baskıları

⁵ İslam Ekonomisi ile ilgili Türkçe literatüre ilişkin bir çalışma Sabahattin Zaim tarafından 1980 yılında yapılarak şu kitapta yayınlanmıştır: Khurshid Ahmad (Ed.), *Studies in Islamic Economics*, United Kingdom: The Islamic Foundation, 1980, pp. 317-350. Ancak bu çalışma, 1980 yılına kadarki yayınları kapsamı dışında, merhum hocamız Zaim’in çalışmalarının toplu yayımı olan, “Sabahattin Zaim, *Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı I-III*, İstanbul: İşaret Yay., 2005.” kitabı içinde de yer almadığından Türkiye’de genel okuyucuya sunulmamıştır.

⁶ Osmanlı dönemine ilişkin kaynaklar için bkz., Orman, a.g.e., s. 277-281.

da yapılmış olmakla beraber, ilk defa bu dönemde yayınlanan önemli çalışmalar olmuştur. Telif kitap sayısının artışıyla birlikte fikri tartışma ortamının canlılığı, üniversitelerde yapılan konu ile ilgili tez çalışmalarının artması ve bunların önemli bir kısmının yayınlanması yanında, önemli bir faktör de bu yıllarda düzenlenen çok sayıda konulu Sempozyum, Kongre, Tartışmalı İلمي Toplantısının tebliğ ve tartışmalarının yayınlanmasıdır.

Gerçekten de 1980'li yıllarda 10 civarında bu türden ulusal ve uluslararası düzeyde katılımın gerçekleştiği toplantı yapılması, konuya ilginin yoğunluğunu göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Dönem içinde yayınlanan eser sayısı bakımından dönemin en üretken yazarları olarak Sabri Orman (4), Ahmet Tabakoğlu (4), Sabri Ülgener (3), Hamdi Döndüren (2), Celal Yeniçeri (2) isimleri öne çıkmaktadır. Bunların dışında dönem içinde Sabahattin Zaim, Cihangir Akın, Ziya Kazıcı, Faruk Beşer isimleri de yazar olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde M. A. Mannan, Seyyid Kutup, Muhammed Ekrem Han, Mevdudi, M. Necatullah Siddiki, Yusuf El-Kardavi gibi tanınmış yazarların eserleri tercüme edildiği gibi, daha önce yayınlanan bazı eserlerin yeni baskılarının da yapıldığı görülmektedir.

Aşağıdaki Tablo ve Grafikte de görüldüğü gibi, 1990'larla birlikte konuyla ilgili yayın sayısı azalmaya başlamıştır. 1980'lerde 65 olan yayın sayısı, 1990'larda 57'ye inmiş ve 2000'li yıllarda ise 14'e kadar düşmüştür. 1990'larda yayınlanan kitapların ağırlıklı çoğunluğunun Türk yazarların teliflerinden oluştuğu (40 adet), dönem içinde 5 adet Sempozyum kitabı yayınlandığı ve faizsiz bankacılık/ÖFK, borsa, finansman, kurumlar tarihi, pratik sorunlara cevaplar vb. konuların öne çıktığı görülmektedir. Yine bu dönemde kitap olarak basılan çalışmaların önemli bir bölümünün üniversitelerde yüksek lisans ve/veya doktora tezi yada akademik çalışma olarak hazırlandığı ve bunlar arasında iktisat tarihi konularının ağırlıklı yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Bu çerçevede öne çıkan yazarlar olarak Murat Çizakça, Cengiz Kallek, Hamdi Döndüren, Adem Esen, Fethi Gedikli, İsmail Özsoy, İsmail Kurt, Ziya Kazıcı isimleri sıralanabilir. 1990'lı yıllarda ayrıca M. Bakır Sadr, Ali Şeraiti, Abdülaziz Durî, Ömer Çarpa, Hurşid Ahmed, M. Şeybanî'nin eserleri Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.

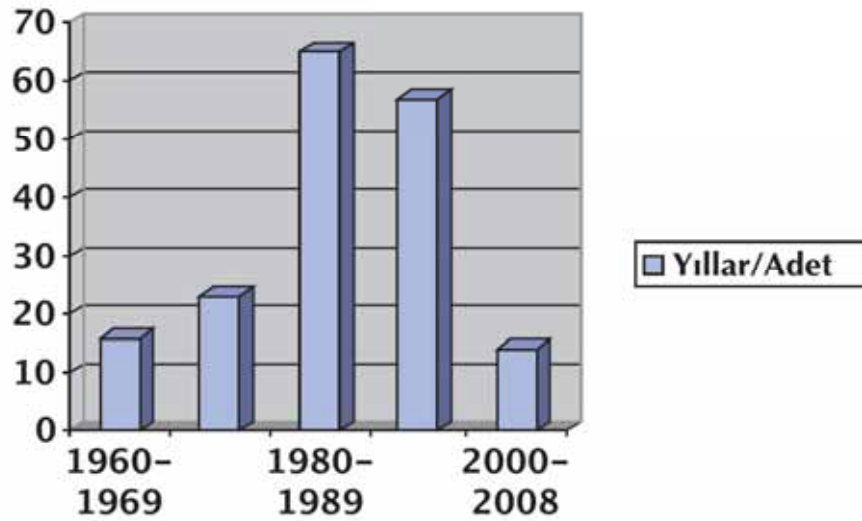
2000–2008 Dönemine gelindiğinde, konuya ilginin azalışı yayın sayısına da yansımış ve yayınlanan toplam kitap sayısı 14 olmuştur.

Bu ilgi azalışında İslam Ekonomisi ile ilgili çalışmaların uygulamada özgün ve kayda değer başarı elde edemediği inancının yaygınlaşması, Türkiye'nin yaşadığı siyasi ve ekonomik süreç, yaşanan hızlı toplumsal dönüşüm ve ilgi farklılaşması gibi çeşitli faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde yayınlanan kitapların tamamına yakınının (13) telif olması ise dikkate değerdir. Bu dönemde telif eser veren yazarlar olarak Sabri Orman, Ahmet Tabakoğlu, Abdülaziz Bayındır, Timur Kuran, Tahsin Özcan isimleri sıralanabilir.

Bu çalışmada tespit edilebilen toplam 182 künyeden 20 tanesinin kitapların mükerrer baskılarından oluştuğu dikkate alındığında, yaklaşık 50 yıllık süre içinde Türkçede İslam Ekonomisi ile ilgili 160'dan fazla kitabın yayınlandığı görülmektedir. Şüphesiz konu ile ilgili tez ve makalelerin eklenmesi durumunda çok daha zengin bir literatür ortaya çıkacaktır.

Tablo ve Grafik 1
Kitapların Dönemlere Göre Dağılımı

1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2008	Tarihsiz	Toplam
16	23	65	57	14	7	182

İSLAM EKONOMİSİ İLE İLGİLİ TÜRKÇE KİTAPLAR

Ahmed, Hurşid, *İslam'da Ekonomik Kalkınma*, Çev., Fatih Kul, İstanbul: Furkan Yay., 1983, 38 s.

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Yay., 1988, 489 s.

Akın, Cihangir, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1986, 440 s.

Akşit, Mustafa Cevad, *Modern Ticaret Hukuku ve İslam Ticaret Hukukunda Haksız Rekabet*, İstanbul, 1982.

Akşit, Mustafa Cevat, *İslam'da Ticaret Prensipleri*, İstanbul: Gaye Vakfı Yay., 2001.

Armağan, Servet, *Anahatlarıyla İslam Ekonomisi*, 2.b., İstanbul: Timaş Yay., 1996, 196 s.

Arslan, Hüseyin, *İslam'da Tüketici Hakları*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 1994.

Austruy, Jacques, *Kapitalizm, Marksizm ve İslam*, 3.b., Çev., Agah Oktay Güner, İstanbul: Damla Yay., 1978, 151 s.

Aydüz, Davut, *İslam İktisadında Narh ve Osmanlı Devleti'nde Narh Uygulaması*, İzmir: Işık Yay., 1994, 86 s.

Başaran, Selman, *Faiz Hadisleri*, Bursa: İlim Kültür Yay., 1986.

Batur, İhsan, *İslam'da Sosyal Düzen*, İstanbul, 1986.

Bayındır, Abdülaziz, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2007, 376 s.

13. Bayrak, Murat, *Bir İslam Devletinin İktisadi Sistemi Nasıl Olmalıdır?*, İstanbul, 1995, 62 s.

Bayyığıt, Mehmet (Haz.), *1. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya: Kombad Yay., 1997, 1123 s.

Berki, Ali Himmet, *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*, 3.b., Sadeleştiren, İrfan Yücel, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1986, 218 s.

Beşer, Faruk, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1987, 213 s.

Bilgiç, Bekir Ali, *Tıkanan Sistemler ve İslam'ın Dinamizmi*, İstanbul, 1994, 282 s.

- Buladı, Kerim, *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*, İstanbul: Kayıhan Yay., 2004, 325 s.
- Cemal, Ahmed Muhammed, *İslam İktisadının Üstünlüğü*, Çev., Ali Rıza Temel, İstanbul: Hilal Yay., 1971, 70 s.
- Çapra, M. Ömer, *İslam Ekonomi Sistemi*, Çev., Fatih Kurtulmuş, İstanbul: Fikir Yay., ty., 100 s.
- Çapra, M. Ömer, *İslam'da İktisadi Nizam*, Çev., H. Yavuz, İstanbul, 1977.
- Çapra, Ömer-Hurşid Ahmed, *İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi*, Çev., Faruk Yılmaz, İstanbul: Marifet Yay., 1991, 296 s.
- Çekmegil, Said M., *İslam'da İktisat Anlayışımız (İslam'da İktisat)*, İstanbul, 1966, 113 s.
- Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev., Şehnaz Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999, 210 s.
- Çizakça, Murat, *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İSAV Yay., 1993, 144 s.
- Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 3.b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1993, 323 s.
- Demir, Ömer (Haz.), *İslam, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi*, Ankara: Liberte Yay., 1999, 129 s.
- Demirer, Tüzün, *İslamda İktisat Nizamı*, İstanbul, 1966, 46 s.
- Döndüren, Hamdi, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, İstanbul: İklim Yay., 1988, 236 s.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul: Erkam Yay., 1993.
- Döndüren, Hamdi, *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri*, Balıkesir, 1984, 237 s.
- Duri, Abdülaziz, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, Çev., Sabri Orman, İstanbul: Endülüs Yay., 1991, 207 s.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, Çev., E. Ruhi Fıçlalı Osman Eskicioğlu, Ankara: Nur Yay., 1969.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, Çev., E. Ruhi Fıçlalı-Osman Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur Yay., 1976.
- Erdoğan, Naim, *İslam'da Ekonomik Düzen ve Fakirlik Sorunu*, Ankara, ty., 200 s.

- Erdoğan, M. Sabri, *İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, İstanbul: Sebil Yay., 1994, 125 s.
- Erdoğan, Sabri, *İslam Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1992, 122 s.
- Erken, Erhan (Haz.), *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız*, İstanbul: MÜSİAD Yay., 2006, 235 s.
- Esen, Adem, *Sosyal Siyaset Açısından İslam'da Ücret*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, 152 s.
- Eskicioğlu, Osman, *İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, İzmir, 1995, 195 s.
- Falay, Nihat, *İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*, İstanbul: İ.Ü. Yay., 1978, 64 s.
- Faysal, Muhammed, *İslam Ekonomi İlminin Tarihi*, İstanbul: Hilal Yay., 1983.
- Faysal, Muhammed, *İslam'da Bankalar ve Sigorta*, İstanbul: Hilal Yay., 1983.
- Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, Çev., Yusuf Ziya Kavakçı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1976, 45 s.
- Fiğlalı, E. R.- Osman Eskicioğlu, *İslam'da Siyasi ve İktisadi Mezhepler Tarihi*, İstanbul: Yağmur Yay., 1970, 301 s.
- Gedikli, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, 296 s.
- Gökalp, Mehmet Faysal-Güngör Turan, *İslam Toplumunun Ekonomik Yapısı*, İstanbul: FEY Vakfı Yay., 1993, 134 s.
- Gönenç, Halil, *İslam'da Ticaret*, İstanbul: FEY Vakfı Yay., 1991.
- Halil, İmaduddin, *Sosyal Adalet Üzerine*, Çev., Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İstanbul: Akabe Yay., 1987, 110 s.
- Hamidullah, Muhammed, *Modern İktisat ve İslam*, Çev., Salih Tuğ-Y. Ziya Kavakçı, İstanbul, 1969.
- Hammad, Nezi, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, Çev., Recep Ulusoy, İstanbul: İz Yay., 1996, 399 s.
- Han, Muhammed Ekrem, *İslam Ekonomisinin Temel Meseleleri*, Çev., Ömer Dinçer, İstanbul: Kayıhan Yay., 1988, 104 s.

- Haseni, Ahmed, *İslam'da Para*, Çev., Adem Esen, İstanbul: İz Yay., 1996, 230 s.
- Hatemi, Hüseyin, *İslam Açısından Sosyalizm*, 3.b., İstanbul: İşaret Yay., 1988, 339 s.
- Hatemi, Hüseyin, *İslam Açısından Sosyalizm*, İstanbul, 1967.
- Hekimoğlu İsmail, *Müslüman ve Para*, İstanbul: Timaş Yay., 1996.
- Hinz, Walter, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev., Acar Sevim, İstanbul: M.Ü. Yay., 1990, 82 s.
- Huvari, Seyyid, *İslam Bankalarında Organizasyon*, İstanbul: Hilal Yay., 1984.
- İ. Muhammed İsmail, *Çağdaş Ekonomi Doktrinleri ve İslam*, Çev., Cemal Aydın, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1990, 149 s.
- İ. Muhammed İsmail, *İslam ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*, Çev., Cemal Karaağaçlı, İstanbul: Fetih Yay., 1973, 144 s.
- İbn Teymiye, *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*, Çev., Vecdi Akyüz, İstanbul: İnsan Yay., 1989, 179 s.
- İmam Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, Çev., Ali Özek, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yay., 1973.
- İnan, Yusuf Ziya, *İslam Toplumunda İşçi ve Tacirin Görevi*, İstanbul: Çağ Yay., 1967.
- İslam Açısından Borsa*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994, 149 s.
- İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983, 312 s.
- İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992, 549 s.
- İslam Ekonomisinde Yönelişler Sempozyumu*, Ed., Mustafa Aykaç, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1998, 175 s.
- İslam'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986, 453 s.
- İslam'ın Parasal ve Mali Ekonomisi*, Çev., Gönül Yaman, İstanbul: Furkan Yay., 1983, 40 s.
- Kaleşi, Hüseyin, *İslam'da İş ve Ticaret Ahlakı*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990, 344 s.

- Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul: İz Yay., 1997, 332 s.
- Kallek, Cengiz, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yay., 1992, 155 s.
- Karagülle, Süleyman, *Alternatif Faizsiz Banka, Selem ve Kredileşme*, Haz., Reşat Nuri Erol, İstanbul: İz Yay., 1991, 399 s.
- Karagülle, Süleyman, *İslam'da Denge // Para*, İzmir: Akyol Neşriyat, 1976.
- Karagülle, Süleyman, *İslamiyet ve Ekonomik Doktrinler*, İzmir: Kaynak Yay., 1969, 94 s.
- Karakoç, Sezai, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 8.b., İstanbul: Diriliş Yay., 1985, 60 s.
- Karakoç, Sezai, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Diriliş Yay., 1967.
- Karaman, Hayrettin, *İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri*, İstanbul: Marifet Yay., 1981, 128 s.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı*, Erzurum, 1975.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1991, 336s.
- Kazıcı, Ziya, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul: Marifet Yay., 1985, 168 s.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987.
- Kozak, İ. Erol, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul: Akabe Yay., 1985, 135 s.
- Kuran, Timur, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, Çev., Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yay., 2002, 304 s.
- Kureyşi, Abdurrahman, *İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği*, İstanbul: Furkan Yay., 1983, 172 s.
- Kureyşi, Enver İkbâl, *Faiz Nazariyesi ve İslam*, 2.b., Çev., Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yay., 1972, 230 s.
- Kureyşi, Enver İkbâl, *Faiz Nazariyesi ve İslam*, Çev., Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yay., 1966.
- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları-Nazariyat ve Tatbikat-*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, 184 s.
- Kutlar, Aziz, *Bediuzzaman Said Nursî'nin İktisadi Görüşleri*, İstanbul: Tebliğ Yay., 1986, 104 s.

- Kutub, Seyyid, *İslam'da Sosyal Adalet*, 7.b., Çev., Yaşar Tunagür-Adnan Mansur, İstanbul: Çağaloğlu Yay., 1982, 320 s.
- Kutub, Seyyid, *İslam'da Sosyal Adalet*, Çev., Yaşar Tunagür-Adnan Mansur, İstanbul: Çağaloğlu Yay., 1962.
- Kutub, Seyyid, *İslam-Kapitalizm Çatışması*, İstanbul: Bir Yay., 1982.
- Kutub, Seyyid, *İslam ve Faiz*, Çev., Abdullah Dalar, Ankara: İktisat Yay., ty., 63 s.
- Mahmud Ahmed, *İslam İktisadı-Mukayeseli Bir Tetkik*, Çev., Y. Ziya Kavakçı, İstanbul: Çağaloğlu Yay., 1975, 192 s.
- Mahmud Ebussuud, *İslami İktisadın Esasları*, 2.b., Çev., Ali Özek, İstanbul: Hisar Yay., 1983, 143 s.
- Mahmud Ebussuud, *İslami İktisadın Esasları*, Çev., Ali Özek, İstanbul, 1969, 121 s.
- Mannan, M. A., *Faizsiz Banka*, Çev., M. T. Gürtan, Ankara: Ufuk Yay., 1969.
- Mannan, M. A., *İslam Ekonomi Toplumunun Kuruluşu I*, Çev., Ahmed Saidoğlu, İstanbul: Fikir Yay., 1989.
- Mannan, M. A., *İslam Ekonomisi-Teori ve Pratik*, 4.b., Çev., Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu, İstanbul: Fikir Yay., 1980, 527 s.
- Mannan, M. A., *İslam Ekonomisi-Teori ve Pratik*, Çev., Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu, İstanbul: Fikir Yay., 1973, 533 s.
- Mannan, M. A., *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*, İstanbul: Fikir Yay., 1984.
- Mevdudi, *Faiz*, İstanbul: Bir Yay., 1985.
- Mirzabeyoğlu, Salih, *İktisat ve Ahlak-İktisada Giriş-*, İstanbul: İbda Yay., ty., 284 s.
- Muhammed Ekrem Han, *İslam Ekonomisinin Temel Meseleleri*, Çev., Ömer Dinçer, İstanbul: Kayıhan Yay., 1988, 104 s.
- Muhammed, Kutub İbrahim, *Allah Resulü'nün Mali Siyaseti*, Çev., Mustafa Sızan-Enver Özkan, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 1995.
- » Mutahhari, Murtaza, *İslami İktisadın Felsefesi*, Çev., Kenan Çamurcu, İstanbul: İnsan Yay., 1995, 209 s.
- » Nakvi, N. Haydar, *Ekonomi ve Ahlak*, Çev., İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yay., 1985, 221 s.

- Nebhani, Takiyyuddin, *İslam'da Ekonomik Sistem*, Çev., M. Hanifi Yağmur, Ankara: Ta-Ha Yay., 1999, 433 s.
- Neccar, Ahmed, *İslam Bankaları Hakkında 100 Soru, 100 Cevap*, İstanbul: Hilal Yay., 1983.
- Neccar, Ahmed, *İslam Ekonomisine Giriş*, Çev., R. Nazlı, İstanbul: Hilal Yay., 1978.
- Orman, Sabri, *Gazali-Hakikat Araştırması*, Felsefe Eleştirisi, Etkisi, İstanbul: İnsan Yay., 1986, 175 s.
- Orman, Sabri, *Gazali'nin İktisat Felsefesi*, 3.b., İstanbul: İnsan Yay., 2007, 160 s.
- Orman, Sabri, *Gazali'nin İktisat Felsefesi*, İstanbul: İnsan Yay., 1984, 199 s.
- Orman, Sabri, *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yay., 2001, 380 s.
- Orman, Sabri-İsmail Kurt (Haz.), *Para, Faiz ve İslam*, İstanbul: İSAV Yay., 1987, 235 s.
- Orman, Sabri-İsmail Kurt (Haz.), *Türkiye'de Zekat Potansiyeli*, İstanbul: İSAV Yay., 1987, 132 s.
- Orman, Sabri-İsmail Kurt-Tevfik Özek (Haz.), *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, İstanbul: İSAV Yay., 1990, 395 s.
- Özcan, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2004, 519 s.
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları -Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: TTK Yay., 2003.
- Özek, Ali vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, İstanbul: İSAV Yay., 1984, 262 s.
- Özek, Ali, *İslami İktisadın Esasları*, İstanbul, 1969, 128 s.
- Özek, Ali, *Teşvik Kredileri ve Faiz*, İstanbul: İlmi Neşriyat, ty., 16 s.
- Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması Sempozyumu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., 1988, 228 s.
- Özel, Mustafa (Derl.), *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yay., 1994, 344 s.
- Özsoy, İsmail, *Faiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yay., 1993.
- Özsoy, İsmail, *Özel Finans Kurumları*, İstanbul: Asya Finans Yay., 1997, 237 s.

- Özsoy, İsmail, *Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı*, İstanbul: Timaş Yay., 1987, 177 s.
- Polat, Abdülkerim, *İslam'da Ticaret Hukuku*, İstanbul: Sabah Kültür Yay., 1977.
- Rana, İrfan Mahmud, *Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, Çev., Ahmet Kot, İstanbul: Bir Yay., 1985, 149 s.
- Sadr, M. Bakır, *İslam Ekonomi Doktrini*, 3.b., Çev., Mehmet Keskin-Sadettin Ergün, İstanbul: Şelale Yay., ty., 976 s.
- Sadr, M. Bakır, *İslam ve İktisadi Ekoller*, Çev., Sedat Namdar, İstanbul: Akademi Yay., 1991, 157 s.
- Sadr, M. Bakır, *İslamî İktisat Projesi*, İstanbul: Endişe Yay., 1991, 104 s.
- Samurkaş, Ali İhsan, *Türkiye'de ve Hz. Muhammed Döneminde Enflasyon Düşüncesi*, Ankara: Rehber Yay., 1993, 530 s.
- Saraç, Hüseyin, *Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla İslam'da Nüfus Politikası*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1997, 207 s.
- Sıddıki, Muhammed Necatullah, *İslam Ekonomi Düşüncesi*, Çev., Yaşar Kaplan, İstanbul: Bir Yay., 1984, 216+XLVIII s.
- Sıddıki, Muhammed Necatullah, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, Çev., B. Gürsan, İzmir, 1976.
- Sıddıki, S. A., *İslam Devletinde Mali Yapı*, 2.b., Çev., Rasim Özdenören, İstanbul: Fikir Yay., 1980, 270 s.
- Sıddıki, S. A., *İslam Devletinde Mali Yapı*, Çev., Rasim Özdenören, İstanbul, 1972.
- Sibai, Mustafa, *İslam Sosyalizmi*, 2.b., Çev., A. Niyazoğlu, İstanbul: Dergah Yay., 1976, 322 s.
- Sibai, Mustafa, *İslam Sosyalizmi*, Çev., A. Niyazoğlu, İstanbul: Dergah Yay., 1974.
- Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 3.b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991, 200 s.
- Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1987, 160 s.
- Şekerci, Osman, *İslam Şirketler Hukuku*, Emek-Sermaye Şirketi, İstanbul: Marifet Yay., 1981.

Şencan, Hüner (Haz.), *İş Hayatında İslam İnsanı (Homo Islamicus)-İslami Duyarlılıkla Yönetilen Firmalarda Örgütsel Davranış Biçimleri*, İstanbul: MÜSİAD Yay., 1994, 187 s.

Şensoy, Ali, *İslam Ekonomisi Açısından Dayanışma ve Sosyal Güvenlik*, İstanbul: Mavi Yay., 2001, 160 s.

Şeriati, Ali, *İslam Ekonomisi*, Çev., Kenan Çamurcu, İstanbul: Dünya Yay., 1994, 207 s.

Şeybani, İmam Muhammed, *Kitabü'l-Kesb-İslam İktisadında Helal Kazanç*, Çev., Mustafa Baktır, İstanbul: Seha Neşriyat, 1993, 143 s.

Şeyzeri, A. Nasr, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı*, Çev., Abdullah Tunca, İstanbul: Marifet Yay., 1993, 178 s.

Debbağoğlu, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, İstanbul: Dergah Yay., 1979, 459 s.

Tabakoğlu, Ahmet (Haz.), *İslam İktisadı Araştırmaları I*, İstanbul: Dergah Yay., 1988, 174 s.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı: Toplu Makaleler II*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2005, 290 s.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 3.b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003, 172 s.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988, 172 s.

Tabakoğlu, Ahmet-İsmail Kurt (Haz.), *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli (Faizsiz Kredileşme Sistemi)*, İstanbul: İSAV Yay., 1987, 262 s.

Tabakoğlu, Ahmet-İsmail Kurt (Haz.), *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: İSAV Yay., 1987, 259 s.

Talegani, Mahmut, *İslam ve Mülkiyet*, Çev., Ahmed Saidoğlu, İstanbul: Yöneliş Yay., 1989, 248 s.

Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 2.b., Haz., Mehmet Erkal, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1984, 144 s.

Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara, 1963.

Tuğ, Salih, *Modern İktisat ve İslam*, İstanbul: Yağmur Yay., 1963, 47 s.

Türkdoğan, Orhan, *İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler*, İstanbul: Turan Yay., 1996, 296 s.

Türkiye'de Özel Finans Kurumları-Teori ve Uygulama-, İstanbul: Albaraka Türk Yay., 2000, 246 s.

- Uludağ, Süleyman, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, İstanbul: Dergah Yay., 1988, 290 s.
- Ülgener, Sabri, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş Yay., 1984, 159 s.
- Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yay., 1981, 208 s.
- Ülgener, Sabri, *Zihniyet ve Din (İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı)*, İstanbul: Der Yay., 1981, 141 s.
- Yardımcı, Kazım, *Refahın Yolu İslam Ekonomisi*, Malatya, 1996, 157 s.167.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1992.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekat Müessesesi, İstanbul, 1977.*
- Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul:Şamil Yay., 1980, 491s.
- Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul: Şamil Yay., 1984, 448 s.
- Yetik, Zübeyir, *Ekonomiye Değirmeler*, İstanbul: AkabeYay., 1987, 128 s.
- Yusuf el-Kardavi, *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*, 2.b., Çev., Abdülvehhap Öztürk, Ankara: Nur Yay., ty., 199 s.
- Yusuf el-Kardavi, *İslam Hukukunda Zekat I-II*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1984.
- Zaim, Sabahaddin, *İslam ve İktisadi Nizam*, Karabük: Teknik Elemanlar Birliği Yay., 1979, 61 s.
- Zaim, Sabahaddin, *İslam'ın İktisadi Görüşü*, İstanbul: Yeni Asya Yay., 1981.
- Zaim, Sabahaddin, *İslam-İnsan-Ekonomi*, İstanbul: Yeni Asya Yay., 1992, 190 s.
- Zaim, Sabahaddin, *Modern İktisat ve İslam*, 3.b., İstanbul: MTTB Yay., 1969, 31 s.
- Zaman, Hasan, *İlk İslam Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, Çev., Sinan Ersoy, İstanbul: Akabe Yay., 1987, 420 s.
- Zellum, Abdulkadim, *İslam'da Maliye*, Çev., Selim Gökay, Ankara: Ta-Ha Yay., 1997, 303 s.
- Zerka, Ahmet M.- Abdülaziz Er- Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, Çev., Hayrettin Karaman, İstanbul:İz Yay., 2003, 260 s.

Zerka, Ahmet M.- Abdülaziz En-Neccar, *İslam'a Göre Banka ve Sigorta*, 3.b., Çev., Hayrettin Karaman, İstanbul: Nesil Yay., 1992, 296 s.

Zeytinoğlu, Erol, *İslamiyet'te İktisadi İbadet*, İstanbul: İSAV Yay., 1995, 148 s.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Orman, Sabri, "İktisadi Düşünce Tarihi'nin İslami Kaynakları", *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yay., 2001 içinde, s. 247-299.

Orman, Sabri, "Kur'an ve İktisat: Kredi ve Faiz Meselesine Makro-Sistemik Bir Yaklaşım", *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yay., 2001 içinde, s. 161-176.

Tabakoğlu, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde İktisadi Mesele", *İslâm İktisadı-Toplu Makaleler II*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2005 içinde, s. 105-113.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Araştırmaları I*, İstanbul: Dergah Yay., 1988, 174 s.

Zaim, Sabahattin, "Contemporary Turkish Literature on Islamic Economics", Khurshid Ahmad (Ed.), *Studies in Islamic Economics*, United Kingdom: The Islamic Foundation, 1980, pp. 317-350.

Zaim, Sabahattin, "İslam Ekonomisi ve İslam Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler", *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı I*, İstanbul: İşaret Yay., 2005 içinde, s. 195-217.